



MURTEIDEN TAISTELU VOLGAN MUTKASSA JA MEILLÄ

VOLGAN-KAMAN ALUEEN
VÄHEMMISTÖKIRJAKIELTEN SYNTY



JORMA LUUTONEN

Suomen kielen kehitykseen 1800-luvulla liittynyt murteiden taistelu on kaikille fennistiikan harrastajille tuttu ilmiö.¹ Tiedämme, että vanhan kirjasuomen kaudella Agricolan ajoista 1800-luvun alkuun suomen kirjakielen pohja oli länsimurteinen, mikä merkitsi sitä, että savolais- ja kaakkoismurteet olivat muita murteita selvästi syrjäisemmässä asemassa. Näin ollen oli luonnollista, että 1800-luvulla eri puolilta maata kotoisin olevan suomenmielisen sivistyneistön syntyessä vanhan kirjakielen pohjasta tuli kiistakysymys. Tämä tapahtui varhaisnykysuomen kaudella 1810-luvulta noin vuoteen 1880. Reinhold von Becker kannatti savolaismurteiden ottamista kirjakielen pohjaksi, ja toinen savon murteen ihailija K. A. Gottlund oli sitä mieltä, että jokainen sai kirjoittaa niin kuin puhuikin, eikä mihinkään yhtenäiseen yleiskieleen ollut edes tarvetta. Vuosisadan keskeisistä vaikuttajista Elias Lönnrot otti maltillisen välittäjän roolin, mutta

¹ Tämän katsauksen aikaisempaa käsikirjoitusversiota ovat kommentoineet Alho Alhoniemi, Kaisa Häkkinen, Sirkka Saarinen ja Harry Halén, ja lisäksi olen saanut eri muodoissa apua Seppo Lallukalta, Sara Hännikäiseltä, marilaiselta Juri Anduganovilta, mordvalaiselta Mihail Mosinilta, udmurttilaiselta Sergei Maksimovilta sekä monilta Turussa opiskelleilta etäsukukieliä puhuvilta stipendiaateilta. Arto Moisio on antanut minun käyttää hänen venäläisestä kielipolitiikasta ja marin kirjakielen historiasta keräämäänsä aineistoa. Kiitän lämpimästi heitä kaikkia.

rikastutti kieltä itämurteisilla sanoilla ja sananmuodostusmalleilla. Murteiden taistelu päättyi lopulta kompromissiin: vanha läntinen pohja säilyi, mutta myös uudistuksia tehtiin sekä rakenteeseen että varsinkin sanastoon. Muoto-opillisen järjestelmän rungoksi valittiin yleensä mahdollisimman täydelliset, säännölliset ja johdonmukaiset muodot, joita kaikkien suomen murteita puhuvien olisi yhtä helppo ymmärtää ja käyttää.²

Edellä esittämäni kehityksen tunnemme, mutta miten oli laita Volgan mutkassa asuvien kielisukulaistemme? Oliko kirjakielen kehitys ja erityisesti murteiden välinen valta- taistelu niiden kohdalla samanlaista kuin Suomessa? Kuinka suuria murre-eroja pystyttiin kirjakielen yhtenäisyyden nimissä voittamaan? Entä miten Volgan–Kaman alueen kehityksen yhteiskunnallinen, historiallinen ja kielimaantieteellinen tausta suhtautuu Suomen 1800-luvun oloihin ja tapahtumiin? Suomessahan vanha kirjasuomi ei ollut kansan käyttämä kielimuoto, vaan sitä tarvitsivat lähinnä papisto ja virkamiehet. Maan yläluokka ja sivistyneistö olivat ruotsinkielisiä, kun taas kansa oli ummikkosuomalaisia. Ruotsin lisäksi sivistyneistö käytti kirjakielenä myös yleiseurooppalaista koineeta latinaa. Suomenmielisen sivistyneistön synty 1800-luvun alkupuolella sattui ajallisesti yhteen kansanrunoutta ihannoineen kansallisromantiikan ja yleiseurooppalaisen kansallisuusaatteen nousun kanssa. Suomen siirryttyä Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän autonomiseksi osaksi venäläinen hallinto näki hyväksi heikentää siteitä vanhaan emämaahan tukemalla suomen kielen asemaa ruotsin kielen rinnalla. Toisaalta suomalaisten ilmaisun vapautta rajoittivat ankaruudeltaan vaihdellut sensuuri ja 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa esiintyneet hallinnon venäläistämisyrittäykset.

NATIONALISTISVÄRITTEINEN KIRJAKIELIKÄSITYKSEMME

Se käsitys kirjakielen synnystä ja kehityksestä, johon meillä useimmiten törmää, liittyy olennaisesti eurooppalaiseen 1800-luvulla syntyneeseen nationalistiseen ajatteluun. Siinä oletetaan luonnolliseksi tilaksi se, että kullakin kansalla on oma kansallinen (kirja)kielensä, joka on funktioidensa, rekistereidensä ja tyyllilajiensa puolesta täysimittainen.³ En seuraavassa yritäkään vapautua täysin tällaisesta ajattelusta, mutta näkökulman kapeus on syytä pitää mielessä. Maailmanhistoriassa näet monikansalliset valtiot ja puhekielestä jyrkästi poikkeavan kielivariantin tai jopa eri kielen käyttö kirjakielenä (diglossia) ovat aivan tavallisia ilmiöitä⁴. Myöhemmin tässä artikkelissa näemme, että eurooppalaisen kansallisuusaatteen ajatuskuviota hajooa heti, kun siirrymme eurooppalaisesta maailmasta turkkilaiseen maailmaan⁵. Nationalistinen malli on kuitenkin siinä mielessä hyödyllinen, että 1800- ja 1900-luvuilla esiintyneet pyrkimykset kansallisten prestiisikielten luomiseksi pohjautuvat useimmiten nimenomaan sen edustamaan ajatteluun.

Kirjakielen kehityksen keskeisiä vaiheita ovat kirjoitusjärjestelmän laatiminen, kielen standardisoiminen ja ihannetapauksessa jatkuvana prosessina etenevä sopeuttaminen kommunikaatiotarpeiden muutoksiin. Kirjoitettu kieli syntyy, kun joku laatii aakkoston ja alkaa kirjoittaa aiemmin vain puhuttuna esiintynyttä kieltä. Standardikielen luomiseksi

² Katsaus murteiden osuuteen kirjakielen muotoutumisessa löytyy esim. Kaisa Häkkiseltä (1994: 436–451).

³ Vrt. Coulmas 1989: 3; kansallisromanttista kielikäsitystä on kuvaillut esim. Päivi Rintala (1998: 48, 50–51).

⁴ Coulmas 1989: 12–13.

⁵ Vrt. Boeschoten 1998: 3, Johanson 1998: 87–88.

on sitten tavalla tai toisella voitettava murre-erot, toisin sanoen luotava normisto, joka määrittelee tietyssä mielessä abstraktin, paikallismurteiden yläpuolelle asettuvan kielimuodon. Tärkeä osa standardisointityötä on kodifikaatio eli sääntöjen eksplisiittinen muotoilu kieliopeissa, sanakirjoissa ja oikeakielisyysäännöstoissa, sekä myös kielenkäytöltään esikuvallisten kirjoittajien osoittaminen. Kielen sopeuttamisen keskeisin osa on kielen ajanmukaistaminen eli modernisointi. Historiallisen ja yhteiskunnallisen kehityksen myötä kirjakielille asetetuilla vaatimuksilla on taipumus jatkuvasti muuttua, mihin kielen on sopeuduttava, jotta se voisi säilyttää elinvoimaisuutensa.⁶

Kirjakielet eivät synny itsestään vaan tarkoituksellisen, käytännölliseen tai ideologiseen päämäärään tähtäävän toiminnan tuloksena. Käytännöllisiä päämääriä ovat hallinnon ja kaupan tarpeet ja tyypillisiä ideologisia toimintakehyksiä uskonnollinen käännytystyö, kansanvalistusaate ja poliittinen agitaatio. Eurooppalaisessa kontekstissa ensimmäiset kirjat ovat useimmiten heikotasoisia, hapuilevia, eri murteilla kirjoitettuja uskonnollisia tekstejä. Kansallista sivistyneistöä ei vielä ole, ja kansa on lähes täysin lukutaidotonta, joten kirjoitettu kieli ei ole vielä tullut kansan omaisuudeksi. Jos ajatellaan kansalliskielen ihannetta, niin tällaisen kirjoitetun kielen on vielä kuljettava pitkä kehitystie. Normien luomisen lisäksi kielen käyttöaluetta pitää laajentaa. On julkaistava kaunokirjallisuutta, oppikirjoja ja lehtiä. Täysimittaisen kulttuurikielen aseman kieli saavuttaa vasta, kun normitettu kielimuoto on käytössä kaikilla elämänalueilla, hallinnossa, tieteessä ja taiteessa. Tämä edellyttää tietenkin yleistä luku- ja kirjoitustaitoa sekä omakielisiä kulttuuri-instituutioita.⁷

VOLGAN-KAMAN MONIKIELINEN JA MONIKULTTUURINEN ALUE

Paitsi Volgan–Kaman alueen sukukieliä maria eli tšeremissiiä, mordvaa ja udmurtia eli votjakkia, käsittelen tässä katsauksessa myös niiden läheisyydessä puhuttavia turkkilaiskieliä tšuvassia, tataaria ja baškiiria, joiden kehitys tarjoaa mielenkiintoisia vertailukohtia⁸. Näitä kieliä puhuvien kansojen nykyään asuttama Volgan ja sen sivujoen Kaman alue on vanhaa suomalais-ugrilaista seutua, jonne suuriin kansainvaelluksiin liittyneiden muutoliikkeiden yhteydessä saapui viimeistään 700- tai 800-luvulla jKr. turkinsukuisia bolgaareja. Lisämuutoksia alueen kansalliseen koostumukseen toivat mongolien Eurooppaan tunkeutumisen yhteydessä tapahtuneet väestönläikehdinnät ja 1400-luvulta alkanut Moskovan vallan laajentuminen idän suuntaan, mikä myös synnytti vaellusta, kun alkuperäisväestö pakeni venäläisten sortotoimia.⁹

⁶ Ferguson 1968, Coulmas 1989: 2, Kirkwood 1989: 3.

⁷ En tässä katsauksessa systemaattisesti käytä termiä yleiskieli, joten kirjakieli käsittää usein paitsi kirjoitetun kielen myös normien mukaisen puhutun kielen.

⁸ Marista ja baškiirista käytettävissäni on ollut koko kirjakielen historian kattavat esitykset Ivanov (1975) ja Išberdin ym. (1989). Mordvasta ja tšuvassista on olemassa vallankumousta edeltävää aikaa kuvaavat monografiat Feoktistov (1976) ja Gorski (1959), joista jälkimmäinen tosin on poliittisen tendenssinsä vuoksi lähenteenä hankala. Muilta osin olen joutunut keräämään tietoni hajanaisista artikkeleista, yleisesityksistä ja kieli-opeista.

⁹ Kappeler 1982: 22–39, 129–136, 228–234, 323–331, 414–437, Kuzejev (toim.) 1985: 5–6, Golden 1992: 253.

Yhden identiteetin kannalta keskeisen tekijän, uskonnon, suhteen Volgan–Kaman kansat voidaan nykytilanteen mukaan jakaa karkeasti kolmeen pääryhmään: tataarit ja baškiirit ovat muslimeja, mordvalaiset ja tšuvassit ortodokseja, ja kolmannen ryhmän muodostavilla marilaisilla ja udmurteilla vanha pakanallinen uskonto on edelleen osa kansan identiteettiä. Tarkasteltava alue sijaitsee siis kahden ekspanstiivisen uskonnon, kristinuskon ja islamin, rajavyöhykkeellä. Kummassakin näistä maailmanuskunnoista kirjoitetulla sanalla on tärkeä asema, mutta marien ja udmurttien luonnonuskonnon perinne on suullista. Kirjoitustaito tuli tataarien ja baškiirien keskuuteen islamilaisen kulttuurin välityksellä, kun taas muiden kansojen ensimmäiset painetut tekstit tavallisesti syntyivät kristillisen lähetystyön tarpeita varten.

Käsiteltävistä kielistä tataari ja baškiiri ovat oikeastaan saman kielijatkumon kaksi varianttia, sillä niiden puhujat pystyvät hyvin ymmärtämään toisiaan. Udmurtti taas muodostaa pohjoisempaa puhutun komin eli syrjäänin kanssa yhden, suhteellisen myöhään eriytyneen kielijatkumon. Joidenkin yhtenä kielenä esiteltyjen yksiköiden sisäiset murreerot ovat suuret. Mordvan kaksi päämurretta ersä ja mokša eroavat toisistaan niin paljon, että keskinäinen ymmärtäminen on mahdollista vain harjaantumisen kautta. Mokšalaisien on helpompaa ymmärtää ersää kuin ersäläisten mokšaa. Tämä liittyy ainakin osittain äänteellisten reduktioilmiöiden ymmärrettävyyttä toispuoleisesti vähentävään vaikutukseen: redusoituneemman kielivariantin (mokšan) puhujan on usein mahdollista ymmärtää vähemmän reduktiota sisältävää kielimuotoa (ersää), mutta tämän »täydellisempiä» muotoja sisältävän kielimuodon (ersän) puhuja ei välttämättä tunnista redusoituneemman variantin (mokšan) sisältämiä näiden kahden kielimuodon yhteisiä aineksia¹⁰. Samasta syystä redusoituneemman marin vuorimurteen puhujan on helpompaa ymmärtää marin itäisten murteiden puhujaa kuin päinvastoin. Reduktiomuutosten lisäksi saman kielijatkumon eri varianttien keskinäistä ymmärrettävyyttä voi vähentää erilainen lainasanakanta. Tämän vuoksi komien on vaikea ymmärtää paljon turkkilaisia lainoja sisältävää udmurtia, mutta udmurteilla vastaavaa estettä ei ole; venäläinen lainasanasto on kielille yhteinen.

VENÄLÄISEN KIELIPOLITIIKAN PIIRTEITÄ 1850-LUVULTA 1940-LUVULLE

Lukuun ottamatta Puolaa ja Suomea, joiden oikeus autonomiaan oli Venäjällä yleisesti hyväksytty, muita imperiumin ei-venäläisiä alueita pidettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Venäjän kiinteinä osina, joiden oli hallinnon ja hallintokielen kannalta sopeuduttava venäläiseen struktuuriin. Käytännöllinen ongelma oli, miten saada näiden ei-venäläisten alueiden väestö pysymään kuuliaisina keskusvallalle.¹¹ Erityisen vakavana uhkana pidettiin muslimiväestöä, joka vierasti eurooppalaistyyppistä etnistä lokeroimista ja kiinteätä keskusvaltaa ja jonka identiteetti perustui venäläisille vieraaseen uskontoon, löyhiin heimosuhteisiin ja turkkilaiskielten laajaan keskinäiseen ymmärrettävyyteen¹².

¹⁰ Kun kirjakieltä kehitettäessä pyritään »täydellisiin muotoihin», tavallaan »peruutetaan» sopimuksenvaraisesti reduktiomuutoksia (ks. Häkkinen 1994: 451).

¹¹ Dowler 1995: 517.

¹² Vrt. Allworth 1983: 487, 495, Blank 1983: 472, Dowler 1995: 517–518.



Koska venäjän kieli ja ortodoksinen uskonto olivat ajan venäläisen nationalismin kulmaviivoja, vähemmistökansoja pyrittiin käännettämisen ja venäjänkielisen opetuksen avulla integroimaan Venäjään. Tämä toiminta oli kuitenkin tehotonta, ja esimerkiksi 1840- ja 1850-luvuilla tapahtui kastettujen ei-venäläisten joukkokääntymistä takaisin perinteiseen uskoonsa, mikä käynnisti keskustelun noudatetusta kielipolitiikasta. Ratkaisuksi ongelmaan turkologi ja lähetystyöntekijä Nikolai Ilminski (1822–1891) kehitti 1860-luvun alussa Volgan–Kaman alueen kansoihin paljon vaikuttaneen pedagogisen systeemin.¹³ Sen sijaan, että olisi pakotettu ei-venäläiset lapset heti opiskelemaan venäjän kielellä, heidän alkeisopetuksessaan käytettiin heidän omaa äidinkieltään. Tämä edellytti ensinnäkin äidinkieltä käyttävien opettajien kouluttamista ja toiseksi äidinkielisen kirjallisuuden synnyttämistä tai kehittämistä. Ensimmäinen tehtävä annettiin Kazaniin perustetulle ja Ilminskin johtamalle opettajaseminaarille ja toinen etupäässä aapisia ja uskonnollisia tekstejä julkaisevan käännöskomitealle. Ideologinen päämäärä oli johdattaa ei-venäläiset opiskelijat äidinkieltensä kautta lähemmäs ortodoksisia uskoa, venäjän kieltä ja venäläisyyttä. Ilminskin toiminnalla oli tšuvasseille, mareille, udmurteille ja mordvalaisille suuri positiivinen merkitys, sillä se synnytti näille kansoille omakielisen sivistyneistön, joka vuosisadanvaihteen molemmin puolin alkoi kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.¹⁴ Ilminskin systeemi joutui jatkuvasti venäläisten nationalistien hyökkäyksien kohteeksi, ja sitä noudatettiin parhaiten Ilminskin ja hänen oppilaidensa välittömässä vaikutuspiirissä. Hyökkäykset Ilminskin systeemiä varten voimistuivat tsaarinvallan viimeisten vuosikymmenien aikana, ja vuonna 1913 luovuttiinkin virallisesti vähemmistökansojen omakielisen opetuksen periaatteesta.¹⁵

V. I. Lenin korosti toistuvasti ja voimakkaasti kaikkien kielten absoluuttista tasa-arvoa monikansallisessa valtiossa ja kannatti omakielisten hallinto- ja kulttuuri-instituutioiden luomista jokaiselle vähemmistökansalle¹⁶. Hänen kansallisuus- ja kielipolitiikkaan on nähty epäsuoria vaikutteita Ilminskin ajattelusta. Lenin oli näet kotoisin Simbirskistä, jossa vaikuttava Ilminskin tšuvassilainen oppilas Ivan Jakovlev (1848–1930) oli Leninin isän ystävä ja usein nähty vieras Uljanovien perheessä¹⁷. Provinssin väestöstä yli kolmannes oli muita kuin venäläisiä, joten Lenin varttui monikielisessä ympäristössä ja oppi arvostamaan venäjän ohella myös muita kieliä. Vaikka Leninin teoksissa ei ole viitteitä Ilminskiin, hänen vähemmistökieliä arvostava asenteensa on niin samankaltainen kuin Ilminskin, että kysymys ei voine olla sattumasta.¹⁸

Lokakuun vallankumous ja sitä seuraavina vuosina 1920-luvun loppupuolelle noudatettu leniniläinen kansallisuus- ja kielipolitiikka merkitsi vähemmistökielille ennennäkemätöntä tilaisuutta kohentaa statustaan kirjakieliksi tai kehittää olemassa olevaa kirjallista traditiota. Kielipolitiikan motivaationa oli toisaalta tsaarinaikana alistettujen kielten va-

¹³ Ilminskin toiminnasta ja sen kansallisuuspoliittisesta taustasta on kirjoitettu useita artikkeleita (ks. Kreindler 1977 ja 1979, Blank 1983, Dowler 1995).

¹⁴ Kreindler 1979: 5–13, 16.

¹⁵ Kreindler 1979: 9–10, Blank 1983: 478–479, Dowler 1995: 524, 537.

¹⁶ Crisp 1989: 23–24.

¹⁷ Jakovlev (1997: 519–520) antaa vuonna 1917 ja sitä seuranneina vuosina kirjoitetuissa muistelmissaan ymmärtää, että hänen suhteensa Leniniin oli lämmin mutta etäinen. Hän ei ollut kirjoittamishetkellä tavannut Leniniä kolmeenkymmeneen vuoteen, mutta oli siinä käsityksessä, että tämä ei ollut unohtanut häntä eikä tšuvassilaista koulua, jossa hän työskenteli.

¹⁸ Kreindler 1977.

pauttaminen ja toisaalta tarve saada suureksi osaksi lukutaidoton maaseutuväestö mukaan poliittiseen toimintaan. Vuonna 1921 pidetty kymmenes puoluekongressi määritteli politiikan päämääräksi omakielisten hallinto- ja kulttuuri-instituutioiden luomisen ja äidinkielen kouluopetuksen¹⁹. Ryhdyttiin järjestelmällisesti luomaan kirjakieliä sellaisille kansoille, joilla niitä ei ollut tai ei uskottu olevan. Vallankumouksellinen innostus johti kuitenkin usein ennen vallankumousta tapahtuneen kehityksen väheksymiseen tai huomiotta jättämiseen²⁰. Äärimmilleen vietynä tämä asenne johti esimerkiksi mielipiteeseen, että kansanrunouden kieli ei kelvannut kielen malliksi, koska se oli historian näyttämöltä kadonneen yhteiskuntaluokan kieltä. Sen sijaan tuli ottaa esimerkkiä kolhoosi- ja tehdastyöläisten puheesta.²¹ Jonkinlaisen kuvan tuonaikaisesta retoriikasta saamme seuraavasta vuodelta 1930 olevasta, venäjstä kääntämästäni sitaatista, jonka kirjoittaja on merkittävä fennougristi Dimitri Bubrih.

Kysymme itseltämme: kannattaako porvaristo kielen edistyksellisiä piirteitä? Vielä mitä! Ymmärrettävistä syistä porvaristo pyrkii aina rajoittamaan kieltä kansallisesti –. Tämä johtaa kaikenlaisten kielen ns. »idiotismien» kannattamiseen, joita pidetään »kansallishengen» kirkkaimpina ilmentyminä. Nämä kaikki »idiotismit» eivät pohjimmiltaan ole muuta kuin menneisyyden jäänteitä, jotka jarruttavat kielen edistystä. – Otetaanpa vaikka suomen porvarillinen kirjakieli. Tämä kirjakieli on rakennettu kansalliselta näkökannalta mahdollisimman selvärajaiseksi. »Kansallishenkeä» siihen on kerätty uskomattoman suuri annos. »Kansallishengen» suosimisen vuoksi siinä viljellään lukemattomia »idiotismeja», jotka mielestäni suhteessa nykyiseen aikakauteen ovat yksinkertaisesti idiotismeja, idiotismeja ilman lainausmerkkejä²². Substantiivien taivutuksessa ylläpidetään keinotekoisesti joukkoa sijoja, jotka ovat edenneet niin pitkälle kuihtumisen tiellä, että jopa porvarilliset suomalaiset kirjailijat nimittävät niitä »mammutinluiksi». Verbintaivutuksessa myös keinotekoisesti ylläpidetään joukkoa muotoja – [esim.] enemmistöä ns. infinitiiveistä. – Mitä tulee syntaksiin, niin asiat eivät ole sen paremmin kuin morfologiassakaan. Sellaiset rakenteet kuin »objektina oleva partisiippi-rakenne» ovat omalla tavallaan »mammutinluita».²³

(Tämän sitaatin perään ei malta olla heittävä kysymystä, mitä olisi tapahtunut suomen kirjakielelle, jos valta olisi vuoden 1918 sisällissodassa siirtynyt kommunistien käsiin. Vai oliko suomen kirjakielitraditio niin vahva, että ei olisi tapahtunut mitään?)

1930-luvulla kansallisuus- ja kielipluralismin aika oli jo ohi, ja paikallinen nationalismi alettiin kokea uhkaksi. Venäjän kielen asema Neuvostoliiton kansoja yhdistävänä tekijänä alkoi korostua, mikä tietysti heikensi vähemmistökielten asemaa²⁴. Näiden kielten kehittämistyö ohjattiin puolueen kontrolloimien kansallisten tutkimuslaitosten tehtäväksi. Kielipolitiikassa huomio keskittyi ortografisiin kysymyksiin. Neuvostoliitossa oli nimittäin jo 1920-luvulta lähtien ajettu yleistä siirtymistä vallankumouksellisena pidettyyn

¹⁹ Crisp 1989: 24.

²⁰ Ks. esim. Feoktistov 1976: 9, Ivanov ja Moisiu 1998: 7, Zaharov 1936: 67.

²¹ Ivanov 1975: 37, Bubrih 1992: 7.

²² Lainausmerkeissä oleva *idiotismi*-sana tarkoittaa Bubrihilla erikoista muotoa tai rakennetta, jota ei muodosteta nykykieliopin produktiivisten sääntöjen avulla ja joka siten on menneisyyden jäännös. Nykyterminologian mukaan kysymys on idiomista tai idiomaattisesta muodosta. Tässä kohden sitaattia Bubrih selvästi leikkii *idiotismi*-sanan kahtalaisella merkityksellä, jolloin se ilman lainausmerkkejä käytettynä tarkoittaakin idioottimaista asiaa. *Idiomi* ja *idiotismi* -termien suhteesta ks. Häkkinen 2000: 1–2, 12–13.

²³ Bubrih 1992: 6.

²⁴ Crisp 1989: 29, Lallukka 1990: 65.

latinalaiseen kirjaimistoon. Volgan–Kaman alueen kielistä muutos toteutui kuitenkin vain tataarissa ja baškiirissa; marin, udmurtin, mordvan ja tšuvassin tapauksessa uudistus ei päässyt suunnitelmia pidemmälle, mikä olikin onnekasta, sillä jo vuonna 1938 vastikään luoduista latinalaisista kirjoitusjärjestelmistä luovuttiin yhtäkkisellä poliittisella päätöksellä venäläisen kirjaimiston hyväksi.²⁵

Lainasanat olivat venäjäläisessä kielipolitiikassa usein kiistan kohteena. Sekä ennen lokakuun vallankumousta että sen jälkeen esiintyi puristisia pyrkimyksiä, joihin leniniläisen kansallisuus- ja kielipolitiikan aikana suhtauduttiin suvaitsevaisesti. Poliittisen ilmaston muututtua 1930-luvulla purismia kuitenkin alettiin pitää nationalismin eräänä ilmentymänä.²⁶ Viralliseksi kielipolitiikaksi tuli 1930-luvun lopulla vähemmistökielten ja venäjän kielen lähentäminen, ja tästä näkökulmasta venäjän kielen sanojen hylkiminen oli tulkittavissa separatismiksi. Luovuttiin myös ajatuksesta, että kaikkien kielten tulisi pystyä ylläpitämään täyttä terminologista systeemiä, ja vähemmistökieliin jo omaksutut Länsi-Euroopan kielten lainasanat korvattiin venäläisillä vastineillaan.²⁷

Seuraavaksi tarkastelen kirjakielen syntyä murteista kielittäin. Aloitan suomalais-ugrilaisista kielistä ja etenen sen jälkeen turkkilaiskieliin. Yksittäisten kirjakielten käsitteilyn jälkeen teen yhteenvedon, jossa pääpaino on vertailulla suomen kehitykseen.

KONSENSUS UDMURTTILAISEEN TAPAAN

Kaksi kolmasosaa noin 750 000 udmurtista asuu asuu Udmurtian tasavallassa²⁸. Mareihin ja erityisesti mordvalaisiin verrattuna heidän asuinalueensa on maantieteellisesti yhtenäisen, ja lisäksi murre-erot ovat niin pienet, että kahden päämurreryhmän, eteläisten ja pohjoisten murteiden, puhujat voivat hyvin ymmärtää toisiaan.

Ensimmäinen udmurtin kielioppi julkaistiin vuonna 1775, ja samalta vuosisadalta on myös olemassa käsikirjoitusaineistoa²⁹. 1800-luvulla julkaistiin etupäässä uskonnollista kirjallisuutta ja aapisia neljällä udmurtin murteella. Nämä olivat hallinnollisesti tai taloudellisesti merkittävien udmurttikeskusten Kazanin, Glazovin, Sarapuln ja Jelabugan ympäristössä puhuttuja murteita. Koska Kazan oli alueen hengellinen ja kulttuurinen keskus, sen lähistön tataarilaisvaikutteisella udmurttilaismurteella oli aluksi hallitseva asema. Koska udmurttien keskeiset asuinalueet kuitenkin sijaitsevat kaukana Kazanista, tämän seudun murre menetti 1900-luvun alkuun tultaessa hallitsevan asemansa. 1800-luvun uskonnollisille käänöksille oli jo ominaista pyrkimys murteiden väliseen ymmärrettä-

²⁵ Crisp 1989: 26–34, Ivanov 1975: 101–104, Lytkin 1959: 417, Feoktistov 1959: 427, Kreindler 1985: 248, Krueger 1985: 268.

²⁶ Crisp 1989: 34–35; ks. myös esim. Ivanov 1975: 55–57, Ivanov ja Moisio 1998: 97–103, Gorski 1959: 108–109, Kurbatov ym. 1969: 2, Rorlich 1986: 150–151.

²⁷ Gorski 1959: 8–9, Vahrušev 1976: 41, Ivanov ja Moisio 1998: 101–102, Crisp 1989: 35. Neuvostoliittolaisen poliittisen kielitieteen mukaan oli odotettavissa, että murteet sulautuvat kansalliskieliin ja että kieletkin ajan mittaan yhdentyvät, ts. venäläistyvät. Yksi tämän lainalaisuuden ilmentymä oli esimerkiksi se, että neuvostokansojen keskuudessa venäläisten lainasanojen ääntämys koko ajan läheni lainanantajakielen ääntämystä. (Ks. esim. Gorski 1953: 97; 1959: 4–5, 99–100, 109.). Tämä ajatus ei vielä kuulunut alkuperäiseen leninismiin, sillä Lenin oletti vain kansojen yhdentymistä, ei sitä, että myös kielet sulautuisivat yhdeksi proletaari-kieleksi (Kreindler 1977: 96).

²⁸ Lallukka 1990: 86, 105.

²⁹ Vahrušev 1976: 37, Pozdejev 1976: 117–118.

vyyteen: tietylle murteelle käännetty teksti annettiin toisia murteita edustavien henkilöiden tarkistettaviksi, jotta teksteihin ei jäisi suppea-alaisia murteellisuuksia.³⁰ Udmurteille oli jo vuosisadan vaihteeseen mennessä syntynyt kansallinen sivistyneistö, jonka harjoittama kansanvalistustoiminta voimistui vuoden 1905 vallankumouksen myötä: julkaistiin lukemistoja, laulukokoelma ja kalenteri. Myös joitakin korkeatasoisia kaunokirjallisia tuotteita syntyi jo ennen vuotta 1917.³¹ Näin ollen udmurteilla oli jo ennen lokakuun vallankumousta käytössään hyvään kehityksen alkuun päässyt kirjakieli, johon pohjautuva udmurttilainen kirjallisuus otti ensi askeleitaan.

Pian lokakuun vallankumouksen jälkeen laadittiin suunnitelmia yhtenäisen kirjakielen kehittämiseksi³². Kirjakielen kehittäminen oli yksi puoluelehti *Gudyrin* ('Ukkonen') tehtävistä. Se otti päämääräkseen käyttää kaikkien murteiden ominaisuuksia, ja tätä pyrkimystä edisti se, että lehden toimitus joutui hallinnollisista syistä muuttamaan useita kertoja toimipaikkaansa ja murreympäristöään, ensin Jelabugasta Sarapuliiin, sitten Glazoviin ja lopuksi Iževskiin.³³ Pyrkimys yhtenäisen kirjakielen luomiseksi johti 1920- ja 1930-luvulla erimielisyyksiin pohjois- ja etelämurteiden kannattajien välillä. Pohjoismurteita puolustettiin sillä perusteella, että niitä puhui enemmistö udmurteista ja lisäksi niitä puhuttiin taloudellisesti kaikkein voimakkaimmalla ja sikäli edistyksellisimmällä alueella. Eteläisen kielimuodon eduksi taas esitettiin se, että sillä oli pisin ja monipuolisin kirjallinen traditio. Kolmannen näkökannan mukaan kirjakielen tuli hyödyntää kaikkien murteiden ominaisuuksia.³⁴

Udmurttien kohdalla murteiden taistelu näyttää päättyneen eräänlaiseen konsensuseseen. Vuonna 1927 säädettiin, että murteiden on saatava taistella vapaasti, jotta udmurtin kieli pikaisesti muodostuisi ja kukoistaisi. Udmurttien aluekomitean sihteeri V. Jegorov kirjoitti tuolloin:

Niiden kiistojen, joita on esiintynyt tässä [kirjakieli]kysymyksessä osan puolueen jäsenistä, udmurttilaisten tiedemiesten ja kirjoittajien välillä, voidaan pohjimmiltaan katsoa päättyneen. Keskustelu, joka äskettäin käytiin erityisessä tiedemiesten ja kirjoittajien kokouksessa, osoitti, että tästä kysymyksestä ei enää esiinny olennaisia erimielisyyksiä. On ainoastaan paikallista eteläistä ja pohjoista nurkkakuntaisuutta. Pohjimmiltaanhan udmurtin kieli on yksi: on vain paikallisia murteita, ja sitä paitsi pohjoisen asukkaat ymmärtävät mainiosti etelän asukkaita ja päinvastoin. — Yleisesti hyväksytyyn kirjakielen luominen on pitkään kestävä työ ja vaatii monia monituisia vuosia. Jokaisella kirjoittajalla on oikeus kirjoittaa niin kuin hän kykenee. Kirjallisten muotojen ja murteiden vapaata kilpailua on pidettävä hyödyllisenä ja välttämättömänä. Elämä itse ratkaisee, mitkä niistä ovat parhaita.³⁵

Lienee selvää, että tällainen vapaa kilpailu saattoi tuottaa hyvän tuloksen vain siinä tapauksessa, että murre-erot olivat pienet ja kirjakielen pohja oli jo siihen mennessä käytännössä suurimmaksi osaksi vakiintunut. Tämän vuoksi sitaatissa esitetty ajatus siitä, että kukin saa kirjoittaa oman kielenpartensa mukaisesti, tehtiin eriasteisten murre-erojen

³⁰ Jermakov 1976: 84–85, Karakulov 1987: 5–6, 11–13.

³¹ Uvarov 1976.

³² Vahrušev 1976: 40, Džuina 1976: 75.

³³ Karakulov 1987: 14–15.

³⁴ Vahrušev 1975: 52–53, 1976: 40, Bubrih 1992: 6–8.

³⁵ Vahrušev 1975: 53.

vallitessa ja erilaisessa kirjakielen kehitysvaiheessa kuin esimerkiksi K. A. Gottlundin ehdotukset Suomessa. Udmurttien konsensusta voisi pikemminkin verrata siihen kompromissiin, joka saavutettiin varhaisnykysuomen kauden lopulla. Erona on kuitenkin se, että murremuotojen vapaan kilpailun salliminen standardisoimisen kannalta ratkaisevassa vaiheessa jätti udmurtin kirjakieleen jonkin verran vaihtoehtoisia pohjois- ja etelämurteisia muotoja³⁶.

Toisella taholla tehtiin myös tieteellistä tutkimusta udmurtin murrepohjan määrittämiseksi. Dimitri Bubrihin johdolla järjestettiin murteentutkimusretki kirjakielen pohjaksi sopivan murteen löytämiseksi. Tällaiseksi valittiin udmurttien oblastin keskiosissa puhuttava pohjoismurre, jossa ei kuitenkaan esiintynyt pohjoismurteiden erikoisimpia piirteitä. Bubrihin mukaan kirjakielen ei kuitenkaan tullut perustua yksin tähän murteeseen vaan yhdistää eri murteiden aineksia.³⁷ Useimmissa nykyisissä lähteissä todetaan, että kirjakielen pohjana ovat pohjois- ja etelämurteiden välisellä vyöhykkeellä puhuttavat keskimurteet, mutta eteläinen murre on leksikaalisesti keskeinen.

Toisin kuin komit, marit tai mordvalaiset, udmurtit onnistuivat luomaan yhden koko kansan käytössä olevan kirjakielen. Syynä tähän olivat pienehköt murre-erot, asuinalueen yhtenäisyys, erottautumaan pyrkivien etnisten ryhmien vaatimusten puuttuminen ja jo hyvissä ajoin ennen vuoden 1917 vallankumousta alkanut ja murre-erojen tasoittamiseen tähdännyt omakielisen intelligentsian ajama kirjakielen kehittämisprosessi. Toisaalta voi todeta, että kieliopin normittamista ei viety loppuun, ja niin kirjakieli sallii monessa kohdin vaihtoehtoisia murremuotoja.

MIKSI MAREILLA ON KAKSI KIRJAKIELTÄ?

Noin 670 000 marilaisesta vajaa puolet asuu nimikkotasavallassaan. Tasavallan ulkopuolisista ryhmistä huomattavin on itämarit, joiden keskeiset asuinalueet ovat baškiirien tasavallan pohjoisosissa. Marin itäiset murteet niittymari ja itämari ovat melko lähellä toisiaan, mutta niiden puhujien on vaikea ymmärtää läntistä vuorimaria, eikä ymmärtäminen päinvastaisenaan suuntaan onnistu ilman harjaantumista. Vuorimarit, joita on noin viisi prosenttia kaikista marilaisista, kokevat olevansa oma, muista mareista erottuva kansanryhmä.³⁸

Varhaisin julkaistu marinkielinen aineisto on peräisin 1600-luvun lopulta³⁹. 1700-luvun sanastokäsikirjoituksissa on hyvin edustettuna nykyisin perifeerisempi, usein vuorimariin luettava luoteismurre, ja 1800-luvun alussa julkaistiin katekismuksen tällä murteella. Luoteismarin varhainen vahva asema johtuu siitä, että tuolloin sanastonkeräystoimintaa tehtiin luoteismurteen alueen läheisyydessä sijaitsevasta Nižni Novgorodista käsin.⁴⁰ Myös

³⁶ On selvää, että minkään kielen normittaminen ei voi olla jäännöksetöntä. Udmurtissa vaihtelua kuitenkin sallitaan niinkin keskeisessä muodossa kuin akkusatiivissa. Muita murre-eroihin kytköksissä olevia horjunta-kohtia ovat esimerkiksi persoona- ja refleksiivipronominien instrumentaali, II preteriti, ns. optatiivi, eräät gerundit, moderatiiviset adjektiivinjohtimet, eräät sanajärjestyseikat ja kysymysliitteen paikka. Ks. Kel'makov ja Hännikäinen 1999: 32, 34, 96, 122, 131, 151, 181, 196, 227, 232.

³⁷ Bubrih 1992: 5, 7–8, Tarakanov 1998: 109.

³⁸ Lukumäärätiedot: Lallukka 1990: 86, 112, 120, Juadarov 1997:16. Baškiirian mareja on sodanjälkeisissä väestönlaskuissa ollut noin 100 000. Vuorimareja lienee noin 36 000.

³⁹ Mikola 1975: 1–13.

⁴⁰ Sergejev 1996: 17a–b taulukko 1, 103 taulukko 2, Ivanov 1975: 21.

vuorimarilaisten murre oli varhain mielenkiinnon kohteena, mikä oli luonnollista, koska vuorimarilaisten keskuspaikka Kozmodemjansk sijaitsee vilkkaan kauppareitin Volga-joen varrella, ja sitä kautta vuorimarien kontaktit venäläisiin olivat tiiviit. Uusi testamentti julkaistiinkin ensimmäiseksi juuri vuorimurteella (1820-luvulla), ja ensimmäinen vuorimarin kielioppi ilmestyi jo seuraavalla vuosikymmenellä.⁴¹ Kaikkein keskeisin asema marin vanhimmissa sanastokäsikirjoituksissa ja julkaisuissa on kuitenkin niittymurteella, joka kuvattiin kieliopilla jo vuonna 1775, ja ensimmäinen niittymarilainen uskonnollinen kirjakin julkaistiin 1800-luvun alkuvuosina. Niittymarin asemaa vahvisti myöhemmin se, että 1800-luvun jälkipuoliskolla mareihin kohdistuvan valistus- ja julkaisuutoiminnan keskuksiksi tuli niittymarien alueita lähellä sijaitseva Kazanin kaupunki.⁴²

Marin kielellä julkaistut varhaisimmat tekstit olivat laadultaan huonoja, venäläisvaikutteisia, mutta 1800-luvun lopulla tekstien laatu parani, kun Ilminskin vaikutuksesta käännöstyötä alkoivat tehdä itse marilaiset. Ilminskin johtama käännöskomitea julkaisi tekstejä kaikilla päämurteilla, myös itämurteella, joka oli siihen mennessä jäänyt käännöstoiminnan ulkopuolelle.⁴³ Lähetystyöntekijät eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneet yhtenäisen kirjakielen luomisesta, vaan pyrkivät mahdollisimman monen marilaisen saavuttamiseen, mikä tapahtui nopeimmin murteita käyttämällä.

Vuoden 1905 vallankumouksen aiheuttama liikehdintä sai aikaan sen, että Ilminskin seminaarissa Kazanissa oppinsa saanut kansallinen sivistyneistö ryhtyi luomaan sekulaaria marilaista kirjallisuutta. Vuosien 1907 ja 1913 välisenä aikana ilmestyi marilainen kalenteri *Marla kalendar*, joka pyrki laajojen kansankerrosten valistamiseen. Sen tietoisena päämääränä oli myös kaikkien marien ymmärrettävissä olevan »keskimääräisen» kielen luominen. Kalenteri otti pohjaksi niittymurteen mutta hyödynsi myös muiden murteiden, erityisesti itäisen, leksikaalisia ja kieliopillisia ominaisuuksia.⁴⁴ Kalenterin kielipohjan valinta oli onnistunut, sillä marin kielialueen keskiosissa sijaitseva niittymurre on marin kaikista murteista parhaiten myös muiden murteiden puhujien ymmärrettävissä — toisaalta enemmistö kirjoittajista edusti juuri sitä.

Lokakuun vallankumouksen jälkeen syntyi kaunokirjallisuutta sekä useita sanomalehtiä, jotka julkaisivat murteilla kirjoitettuja artikkeleita; jokaisella tuon ajan sanomalehdellä oli oikeastaan oma kielensä.⁴⁵ *Marla kalendarin* aloittama suhteellisen suppean joukon ylläpitämä, vain osaan murteista pohjaava kirjakielitraditio ei näin ollen kestänyt vallankumouksen jälkeisessä uudessa tilanteessa, jossa kirjoitetusta kielestä pyrittiin voimallisesti ja lyhyessä ajassa tekemään koko kansan omaisuutta ja jossa kirjoitettua kieltä alkoivat laajalti käyttää myös sellaiset ihmiset, joilla ei ollut tuntumaa aikaisempaan marinkieliseen kirjallisuuteen. Erikseen julkaistiin edelleen myös vuorimarilaisia tekstejä.⁴⁶

Vuodesta 1926 lähtien keskeiseksi kielipoliittiseksi kysymykseksi nousi suunnitelma kaikille mareille yhteisen kirjakielen luomiseksi, ja asiaa tutkimaan perustettiin erityinen komissio. Paikallinen puoluekokous hyväksyi suunnitelman yhteisestä kirjakielestä,

⁴¹ Ivanov 1975: 22, 248.

⁴² Ivanov 1975: 13–17, 21, 32, 35, Sergejev 1996: 17a–b taulukko 1.

⁴³ Ivanov 1975: 22, 26–27, 30.

⁴⁴ Ivanov 1975: 36–38, 45.

⁴⁵ Ivanov ja Moisio 1998: 7, 16, Ivanov 1975: 54–55, 58.

⁴⁶ Vrt. Ivanov 1975: 58, 60, 67.

jossa olisi kummankin päämurteen aineksia. Suunnitelmassa oli kuitenkin se puute, että siinä edellytettiin alkuvaiheessa murteilla kirjoitetun kirjallisuuden ja yhteisen kirjakielen yhtäaikaista olemassaoloa, ja vähän myöhemmin joukko vuorimareja asettui lisäksi vastustamaan yhteistä kirjakieltä. Myös tuon ajan kielitieteellinen auktoriteetti Nikolai Marr ilmaisi mielipiteenään, että vuorimari ja niittymari ovat kaksi erillistä kieltä. Päätöstä kirjakielten yhdistämisestä ei käytännössä pantu koskaan toimeen, ja vuoden 1929 puoluekokous kumosi päätöksen yhteisestä kirjakielestä. Näin ollen kaksi kirjakieltä jatkoivat elämäänsä, ja niiden ortografiset ja morfologiset normit julkaistiin vuonna 1938.⁴⁷

Puhtaasti lingvistiksi vuorimari ja muut marilaismurteet ovat niin lähellä toisiaan, että niiden yhdistäminen yhdeksi kirjakieleksi olisi suotuisissa olosuhteissa ollut mahdollista, mutta eri tekijät johtivat kahden kirjakielen syntyyn. Vuorimari eroaa muista marin murteista niin paljon, että sen ja muiden murteiden puhujien on vaikea ymmärtää toisiaan. Toisin kuin udmurteilla ja tšuvasseilla mareilla 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtuneeseen tekstien julkaisutoimintaan ei näytä liittyneen määrätietoista pyrkimystä murre-eron tasoittamiseen⁴⁸. Vuorimarilla oli 1900-luvun alussa takanaan jo pitkäikäinen kirjallinen traditio, eikä tätä murretta otettu riittävässä määrin huomioon, kun *Marla kalendarin* ympärille ryhmittyneet niittymarin ja itämurteiden puhujat yrittivät perustaa yhtenäisen kirjakielen. Kun kirjakielet 1920-luvun lopulla päätettiin yhdistää, päätös jäi puolinaiseksi eikä sen toimeenpanoon lopulta löytynyt riittävä poliittista tahtoa ja yksimielisyyttä. Lisäksi päätös tehtiin liian myöhään ja ajankohtana, jolloin kielipoliittinen suuntaus oli juuri vaihtumassa. Erittäin keskeinen seikka on myös vuorimarien voimakas oma identiteetti. Jos vertaamme marin tilannetta suomeen, niin voimme todeta, että Suomessa vastaavansyvyisen murre-eron tasoittaminen onnistui, kun savolaiset vanhan kirjasuomen aikana saatiin lukemaan länsimurteisiin pohjautuvaa kirjakieltä. Tämä tapahtui kuitenkin vuosisatoja kestäneen kehityksen kautta, ja vaikutteet kulkivat tällöin luonnollista tietä rannikolla sijaitsevilta hallinnon ja kaupan kannalta keskeisiltä alueilta syrjäiseen sisämaahan. Marien alueella vuorimarit olivat Nižni Novgorodin suunnasta tulevan venäläisen vaikutuksen alaisina, kun taas niittymarien alue oli tataarien pääkaupungin Kazanin vaikutuspiirissä. Näin maantieteellis-poliittisen ja kulttuuris-uskonnollisen tilanteen voi myös katsoa tukeneen marin jakaantumista kahdeksi standardikieleksi. Vertailukohdaksi voisi esittää viron jakaantumisen kahdeksi kirjakieleksi 1500-luvun lopulla, kun eteläiset alueet kuuluivat Puolan-Liettuan katoliseen kuningaskuntaan ja pohjoiset protestanttiseen Ruotsiin⁴⁹.

DIGLOSSIAAN TAIPUVAISET ERSÄT JA MOKŠAT

Mordvalaiset, joita on noin 1,15 miljoonaa, jakaantuvat kahteen etniseen ryhmään, ersäläisiin ja mokšalaisiin, joiden yhteinen mordvalaisidentiteetti on heikohko. Lukumääräi-

⁴⁷ Ivanov 1975: 65-72, 93, Alfavity 1938.

⁴⁸ Ivanov (1975: 33) kirjoittaa, että 1800-luvun toisen puoliskon käännökset auttoivat jossain määrin voittamaan murteiden väliset rajat. Toisaalta samassa lähteessä tuon ajan julkaisut jaetaan tarkasti eri päämurteiden kesken, ja vain yhdessä kohdin on maininta pyrkimyksestä tasoittaa murre-eroja: itämurteella kirjoitetun aapisen myöhemmässä painoksessa itämurteisia sanoja on korvattu niittymurteisilla (mts. 31).

⁴⁹ Viron kehityksestä ks. Raag 1999: 21.

sesti ersäläiset muodostavat enemmistön: heitä on noin kaksi kolmannesta mordvalaisista. Etnistä erottautumista kahdeksi ryhmäksi tukee se, että ersäläisten ja mokšalaisten on vaikea ymmärtää toistensa puhetta. Mordvalaisten asuinalue on hyvin hajanainen, ja vain vajaa kolmannes heistä asuu Mordvan tasavallassa.⁵⁰ Vielä elossa olevista Volgan-Kaman kansoista mordvalaiset kohtasivat venäläiset ensimmäisinä. He olivat miltei poikkeuksetta vaihtaneet vanhan pakanallisen uskonsa ortodoksisuudeksi jo 1800-luvun alkuun mennessä, ja tiivis kanssakäyminen venäläisten kanssa on tehnyt mordvalaisista yleisesti kaksikielisiä.⁵¹

Vanhin julkaistu mordvalainen sanaluettelo on 1600-luvun lopulta, ja seuraavalta vuosisadalta on säilynyt käsikirjoitusaineistoa. Ensimmäinen mokšan kielioppi julkaistiin vuonna 1838 ja ersän kielioppi seuraavana vuonna. Venäläisten kääntämää heikkotasoista uskonnollista kirjallisuutta ilmestyi ersäksi jo 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, mutta ensimmäinen mokšalainen kirja on vasta vuodelta 1861. Tekstien taso parani saman vuosisadan lopulla, kun mordvalaiset itse ryhtyivät käännöstyöhön.⁵² Mordvalaisten yleisesti tunnetun venäläistyneisyyden takia Kazanin ortodoksinen käännöskomitea jätti mordvan kielen aluksi tehtäväkenttensä ulkopuolelle, mutta painatti kuitenkin myöhemmin uskonnollista kirjallisuutta sekä ersäksi että mokšaksi. Koska Kazanin vaikutuspiirissä asuvien mordvalaisten enemmistö oli ersäläisiä, suurin osa julkaisuista edusti tätä mordvan muotoa.⁵³ Mordvalaisen kansanrunouden kerääjänä ja kirjallisuuden kehittäjänä kunnostautui erityisesti ersäläinen Makar Jevsevjev (1864–1931), yksi Ilminskin oppilaista. Ennen lokakuun vallankumousta varsinaista kaunokirjallisuutta ei kuitenkaan vielä syntynyt, mutta kansanrunoutta julkaistiin jonkin verran. On huomattava, että mordvalaiset kirjoittajat laativat tekstinsä usein venäjän kielellä.⁵⁴ Feoktistovin mukaan mordvalaiskielten oikeinkirjoituksen normittamisessa saavutettiin jo ennen vallankumousta huomattavia tuloksia — paikallismurteiden välisiä eroja pyrittiin jossain määrin ylittämään valitsemalla teksteihin sanastoa eri tahoilta ja eräät käännöstekstit olivat hyväntasoisia — mutta funktioiltaan kirjakieli oli erittäin rajoittunutta, se oli hyvin suppean piirin käytössä, ja pyrkimykset kaikki murre-erot ylittävien kirjakielten luomiseksi olivat ponnottomia⁵⁵. Näin ollen mordvalaisten kirjakielet olivat selvästi jäljessä udmurttien ja marien vastaa-

van ajankohdan kehityksestä. Ennen vuotta 1917 julkaistun kirjallisuuden etupäässä uskonnollinen sisältö teki mahdottomaksi sen, että kirjakielen kehittämistä olisi kommunistien päästyä valtaan voitu suoraan jatkaa jo saavutetulta pohjalta. Vallankumouksen jälkeiselle kehitykselle oli ominaista suuri kiire ja osittainen hallitsemattomuus. Koulut määrättiin opettamaan mordvan kieltä ennen kuin oli ehditty kouluttaa päteviä opettajia tai laatia oppikirjoja, jotka sitten valmistuttuaan osoittautuivat usein heikkolaatuisiksi. Lehtien toimittajat kirjoittivat kukin omalla murteellaan, mikä teki tekstin ymmärtämisen vaikeaksi toisella murrealueella asuville lukijoille. Lisäksi lehden murrepohja saattoi vaihtua: esimerkiksi mokšalaisen *Od vele* 'Uusi kylä' -lehden ensimmäinen vuosikerta on kirjoitettu kaakkoismur-

⁵⁰ Lallukka 1990: 86–87, 90.

⁵¹ Kreindler 1985: 238–240.

⁵² Feoktistov 1976: 84, 154, Bartens 1999: 21–25.

⁵³ Feoktistov 1976: 120–121, Kreindler 1985: 238–241.

⁵⁴ Feoktistov 1976: 75, 77, Bartens 1999: 21–22.

⁵⁵ Feoktistov 1976: 158–159.

teella, mutta seuraavat vuosikerrat edustavat länsimurretta. Kaunokirjallisia kirjoja alettiin suuremmissa määrin julkaista vasta 1930-luvulla.⁵⁶

1920-luvulla nousi keskustelun kohteeksi mahdollisuus luoda yhteinen kirjakieli ersäläisille ja mokšalaisille. Etnisen ja kielellisen eroavuuden vuoksi suunnitelma olisi kuitenkin ollut käytännössä vaikea toteuttaa, eikä mordvalaisten sivistyneistökään asettunut yksimielisesti sen taakse. Näin päädyttiin kahden kirjakielen, ersän ja mokšan kehittämiseen.⁵⁷ Vuonna 1925 pidetyssä lingvistisessä kongressissa valittiin ersän kirjakielen pohjaksi Kozlovkan ja mokšan perustaksi edelliselle maantieteellisesti läheinen Krasnoslobodskin murre. Kumpaakin murretta voi luonnehtia kielimaantieteellisesti keskeiseksi, ja Kozlovkan valintaan vaikutti lisäksi se, että kylä oli mordvalaisten tuolloin edelleen vaikuttaneen suurmiehen Makar Jevsevjevin kotikylä. (Kyseiselle paikkakunnalle järjestettiin murteentutkimusretki D. Bubrihin johdolla, mutta tämä tapahtui vasta vuonna 1928 eli murrepohjapäätöksen jälkeen.)⁵⁸ Kirjakielen pohjamurteita koskenut päätös merkitsi mokšan osalta käytännössä kirjakielen murrepohjan muuttamista, sillä aikaisemmassa mokšalaisessa julkaisutoiminnassa eniten käytettynä murteena oli ollut länsimurre⁵⁹. Kirjakielen normittamista jatkettiin myöhemmin lukuisissa poliittisväritteisissä kongresseissa, joissa on tulkittu noudatetun hajota ja hallitse -periaatetta. Niiden tuloksena ersälle ja mokšalle esimerkiksi luotiin perusteiltaan erilaiset oikeinkirjoitussysteemit.⁶⁰ Mordvalaisten kirjakielten käytölle on vielä nykyaikanakin ominaista jonkinasteinen horjuvuus, mikä liittyy siihen, että ei ersä eikä mokša ole koskaan edes oman intelligentsian piirissä pysynyt nousemaan tärkeimmän käyttökielen asemaan.

Mordvan kirjakielten kehityksen keskeisimpiä tekijöitä ovat mordvalaisten kaksikielisyys, kahden selvästi eroavan kielimuodon ja etnisen ryhmän olemassaolo sekä ulkoa päin tapahtunut ideologisväritteinen asioihin puuttuminen. Tämä ensin lähetystyöntekijöiden ja myöhemmin kommunistien aiheuttama vaikutus on pyrkinyt siirtämään mordvalaiset heille ominaisesta ja historian näkökulmasta luonnollisesta diglossian tilasta kansalliskielisyyden maailmaan. Diglossialla tarkoitan mordvalaisten tapauksessa sitä, että he käyttävät oman etnisen ryhmänsä sisäisessä kommunikaatiossa ersää tai mokšaa, mutta etnisten ryhmien välisessä kommunikaatiossa ja kirjakielenä on venäjä. Kansallisen elinvoimaisuuden säilyttämisen näkökulmasta tällaisen diglossian hyväksyminen olisi kuitenkin mordvalaisten oloissa vaarallista, koska se kaupungistumisen ja venäläisten joukkotiedotusvälineiden ylivallan mukanaan tuoman kulttuurierojen tasoittumisen myötä väistämättä johtaisi mordvalaisten täydelliseen venäläistymiseen.⁶¹

TŠUVASSIEN MENESTYSTARINA

Noin puolet 1,8 miljoonasta tšuvassista elää nimikkotasavallassaan, jossa he ovat enemmistönä. Tšuvassin kieli poikkeaa huomattavasti muista turkkilaiskielistä, eivätkä sen

⁵⁶ Feoktistov 1959: 427, Kreindler 1985: 245–247, Dugántsy 1999: 36.

⁵⁷ Kreindler 1985: 247–248.

⁵⁸ Koljadenkov 1955: 71–72, Kreindler 1985: 249, Keresztes 1999: 23.

⁵⁹ Tsygankin (toim.) 1980: 9–10.

⁶⁰ Koljadenkov 1955: 72–79, Feoktistov 1959: 428, Dugántsy 1999: 35–36.

⁶¹ Vrt. Kreindler 1985: 242, 244, 255–256.

läheisyydessä asuvat tataarit ja baškiirit ymmärrä sitä. Tšuvassin päämurteiden alamurteen ja ylämurteen puhujat ymmärtävät toisiaan. Pienten murre-erojensa ja kielialueensa suhteellisen yhtenäisyyden puolesta tšuvassi tuo mieleen udmurtin.⁶²

Samana vuonna (1775) kuin marin ja udmurtin ensimmäiset kieliopit ilmestyivät, julkaistiin myös tšuvassin kielioppi. Käännästyksen tarpeisiin alettiin julkaista uskonnollista kirjallisuutta 1800-luvun alussa.⁶³ Koska Volgan alueen kansojen valistustyön keskus oli 1700-luvulla Nižni Novgorodissa, vanhimman kirjoitetun kirjakielen pohjana oli maantieteellisesti lähin ylämurre. Lähetysaarnajien käytössä ollut kirjoitettu kieli kehittyi ratkaisevasti, kun Ilminskin oppilas Ivan Jakovlev (1848–1930) laati tšuvassille onnistuneen ortografian, joka oli käytössä 1930-luvulle asti. Jakovlev toimi Simbirskistä käsin, mikä aiheutti sen, että kirjakielen murrepohja siirtyi tuon alueen murteen, alamurteen suuntaan. Eräässä vaiheessa Jakovlev ja hänen työtoverinsa harkitsivat erillisen aapisen julkaisemista ylämurteen puhujille, mutta ajatuksesta luovuttiin, ja alamurrepohjaisesta kirjakielestä pyrittiin sen sijaan muokkaamaan mahdollisimman yleisesti ymmärrettävää. Tämä tapahtui siten, että vältettiin suppea-alaisia alamurteisuuksia ja otettiin käyttöön laajalevikkisiä ylämurteiden muotoja ja sanoja.⁶⁴ Myös kirjallisuus kehittyi voimakkaasti: 1870-luvulta lähtien kansallinen sivistyneistö alkoi tuottaa hyvätasoisia kaunokirjallisia tuotteita ja valistuskirjallisuutta; venäläisiä klassikkokirjailijoita ja hieman myös länsieurooppalaistakin kirjallisuutta käännettiin tšuvassiksi⁶⁵. Tšuvassista julkaistiin myös laajoja tieteellisiä kuvauksia⁶⁶. Lokakuun vallankumoukseen mennessä oli painettu lähes kuusisataa tšuvassilaista kirjaa tai kirjasta. Vuoden 1905 vallankumouksen tuomien kansalaisvapauksien myötä alkoi Kazanissa ilmestyä viikkolehti *Hypar 'Uutiset'*.⁶⁷ Näin ollen tšuvasseille oli lokakuun vallankumoukseen mennessä kehitetty kaikkien tšuvassien ymmärrettävissä oleva kirjakieli, ja kaunokirjallisuuden ja lehdistön kehitys oli hyvässä vauhdissa.

Vuoden 1917 vallankumous ei murtaanut jakovleviläistä traditiota: vuonna 1928 pidetyssä tieteellisessä kongressissa vahvistettiin tosiasiana, että tuonaikaisten tšuvassilaisten julkaisujen kieli on yleisesti ymmärrettävää, ja päätettiin, että kirjakielen pohjana tulee olla tšuvassien tasavallan alueella puhuttu tšuvassin kieli, kuitenkin siten, että otetaan huomioon kaikki tšuvassin murteet. Saman kokouksen eräässä alustuksessa todettiin edelleen, että tšuvassin kielen tutkimus on tasavallassa pidemmällä kuin muiden tiedonalojen harrastus.⁶⁸ Murrepohjan uudelleenmäärittelyn asemesta kirjakielen kehittämisessä keskityttiin äidinkielen käyttöalan laajentamiseen, oikeinkirjoituksen sääntöjen kehittämiseen ja terminologiseen työhön. Käytännössä lokakuun vallankumouksen jälkeinen aika kuitenkin merkitsi ylämurteen aseman vahvistumista, sillä tämän murteen alueella sijaitseva Tšeboksary nousi 1920-luvulla kansallisen kulttuurin keskuksiksi, jolloin ylämurretta puhuvien kirjoittajien määrä lisääntyi; tämä ei kuitenkaan riittänyt muuttamaan kirjakielen pohjaa ylämurteiseksi, vaan se säilyi perustaltaan alamurteisena. Laajan 17-osaisen tšuvassin sanakirjan ensimmäinen osa julkaistiin 1920-luvun lopulla, ja vuonna 1939 uudis-

⁶² Clark 1998: 451, Boeschoten 1998: 7–8.

⁶³ Benzing 1964: 842.

⁶⁴ Timofejev 1929: 41, Gorski 1959: 28, 67, 119.

⁶⁵ Benzing 1964: 843–848.

⁶⁶ Ašmarin 1898, 1903.

⁶⁷ Benzing 1964: 843, 846.

⁶⁸ Rezoljutsija 1929: 90–91, Ivanov 1929: 19.

tettiin kirjakielen oikeinkirjoitusta.⁶⁹

Tšuvassien yhteisen kirjakielen kehitys sujui moniin muihin Volgan–Kaman alueen kirjakieliin nähden poikkeuksellisen onnistuneesti. Tähän on löydettävissä monia syitä. Murre-erot ovat pienet ja kielialue on yhtenäinen. Ilminskin toiminnan pääkohteina olivat turkkilaiskielet, joista juuri tšuvassit olivat ortodoksisen uskontonsa myötä kaikkein vastaanottavaisimpia. Se, että he omaksuivat venäläisten käyttämän ortografian, oli ideologisesti merkittävää, sillä esimerkiksi tataarien arabialainen kirjoitus assosioitui voimakkaasti islamilaiseen kulttuuriin.⁷⁰ Tšuvassien suhteet venäläisiin eivät muutenkaan näytä olleen tai olevan huonot: esimerkiksi Jakovlevin vasta neuvostoajan loputtua kokonaisuudessaan julkaistussa henkisessä testamentissa ne kuvataan hyvin lämpimiksi; tämä läheisyys venäläisiin ei kuitenkaan ole samalla tavalla etnisesti vaarallista kuin mordvalaisten tapauksessa, sillä tšuvassit pitävät itseään mahtavan Volgan bolgaarien valtakunnan perillisinä, ja sitä paitsi he ovat — toisin kuin alueen suomalais-ugrilaiset kansat — enemmistönä tasavaltansa alueella.⁷¹ Tšuvassien sivistyneistö syntyi selvästi aikaisemmin kuin esimerkiksi marilaisten tai udmurttien ja ehti kehittää kirjakielen hyvin pitkälle ennen valtakunnan myllerrystä, ja myös kielen tieteellisen tutkimuksen taso oli huomattava.⁷² Kirjakielen kehitys tapahtui enimmäkseen rauhallisesti sitä harrastavien tutkijoiden ja kirjailijoiden työn tuloksena, ei yhtäkkisten poliittisten päätösten voimasta; tässä suhteessa kuvattua tšuvassin kehitystä voi verrata suomen kirjakielen ratkaiseviin vaiheisiin 1800-luvulla. Poliittisesti ja maantieteellisesti tšuvassien asemaa turkkilaisen ja läntisen maailman välissä voisi verrata Suomen asemaan läntisen ja venäläisen valtapiirin rajalla: samalla tavalla kuin Suomi kylmän sodan aikaan oli eräänlainen Neuvostoliiton valtapiiriin kuuluva läntisvaikutteinen mallivaltio, Tšuvašia oli Neuvostoliitossa turkkilainen mallitasavalta, joka pysytteli turkkilaismaailman yhdentymispyrkimysten ulkopuolella ja jonka sivistyneistöä ei sen tähden Stalinin ajan puhdistuksissa ainakaan kirjailijoiden osalta kohdeltu yhtä kaltoin kuin muiden saman alueen vähemmistökansojen sivistyneistöä.⁷³

TATAARIEN KAVENNETTU KIRJAKIELI

Tataari ja baškiiri eroavat toisistaan vain vähän, niin että kielten puhujat ymmärtävät toisiaan. Tataareja on Venäjällä 5,5 miljoonaa, ja heistä asuu tataarien tasavallassa noin kolmannes. Baškiirien tasavallassa tataareja asuu suunnilleen yhtä paljon kuin baškiireja. Baškiireja on 1,3 miljoonaa, joista noin kaksi kolmasosaa asuu nimikkotasavallassaan. Vähäisestä kielellisestä erosta huolimatta baškiireilla on vahva kansallinen identiteetti. Tšuvassien tavoin myös tataarit ja baškiirit ovat etsineet henkisiä juuriaan muinaisten Volgan bolgaarien taholta. Tataarin kolme päämurretta ovat Kazanin tataari eli keskimur-

⁶⁹ Juldašev 1959a: 183, Kanjukova 1965: 123, Gorškov ym. 1990: 11. Ašmarinin 17-osainen sanakirja julkaistiin vuosina 1928–1951.

⁷⁰ Kreindler 1979: 16–17; vrt. Krueger 1985: 268.

⁷¹ Jakovlev 1992, Krueger 1961: 28.

⁷² Vrt. Krueger 1985: 267. Kunnioittava asenne jakovlevilaista traditiota kohtaan säilyy monissa neuvostokauden kirjoituksissa (esim. Timofejev 1929: 41, Gorski 1953: 97, Juldašev 1959a: 182–183). Toisaalta esiintyi myös poliittisista suhdanteista johtuvaa vallankumousta edeltäneen kehityksen väheksyntää (ks. esim. Zaharov 1936: 67–69 ja Gorskin vuonna 1959 julkaistun kirjan yleissävyä).

⁷³ Vrt. Krueger 1985: 267–268.

re, mišääri- eli länsimurre ja Länsi-Siperiassa puhuttava itämurre. Baškiiri jaetaan niin ikään kolmeen päämurteeseen: itäiseen, eteläiseen ja luoteiseen.⁷⁴

Käsiteltävänä olevista kansoista tataarit eroavat islamilaisen kulttuurinsa ja vanhan kirjakielensä vuoksi kaikista muista. Heräte Ilminskin toimintaan ja valtion hänen systeemiinsä kohdistamaan huomioon tuli nimenomaan siitä uhkasta, joksi tataarien edustama elinvoimainen ja laajentumishaluinen islam koettiin⁷⁵. 1800-luvun lopulla tataarien kulttuurinen taso oli korkea, ja lukutaito oli Kazanin kuvernementin tataareilla yleisempi kuin saman alueen venäläisillä.⁷⁶ Heillä oli perinteinen koulujärjestelmä, joka keskeisesti tähtäsi islamin periaatteiden opettamiseen. Tataarien pääkaupunki Kazan oli muslimiherätyksen ja islamin uudistusliikkeen kehto, josta vaikutukset levisivät muualle Venäjälle. Kaupungissa harjoitettiin suurimittaista kirjapainotoimintaa, ja tataarilaiset pamfletit ja kirjat levisivät myös maaseudulle, jossa niitä myytiin kylätoreilla.⁷⁷

Tataareilla ja baškiireilla oli 1800-luvun toiselle puoliskolle asti kirjakielenä Volgan alueen turkki, tataariksi *törkītel*⁷⁸, joka oli turkkilaiskansojen koko Keski-Aasiassa kirjakielenä käyttämän *tšagatain* enemmän tai vähemmän tataarilaistunut muunnos.⁷⁹ Tätä kielimuotoa kirjoitettiin arabialaisin kirjaimin, se oli arkaistinen ja erosi paljon puhekielenä, joten tataareilla ja baškiireilla vallitsi diglossia. 1800-luvun jälkipuoliskolla *törkītelin* pohjalta alettiin kehittää tataarin kirjakieltä, jota niin ikään kirjoitettiin arabialaisin kirjaimin. Tätä kirjakielen ja puhekielen lähentämiseen tähtäävää prosessia voimisti vuosien 1905–1907 avaama mahdollisuus julkaista sanoma- ja aikakauslehtiä tataarin kielellä. Tällöin syntyi myös vastakkainasettelu vanhan ja uuden kirjakielen kannattajien välille. Arkaistisen *törkītelin* ja uudemman puhtaamman tataarin lisäksi kielitaistelussa oli myös kolmas vaihtoehto, nimittäin se, että ryhdyttäisiin käyttämään turkinturkin silloisen kirjakielen osmanin pohjalta muokattua yleisturkkilaista kirjakieltä. Näin ollen murteiden taistelun tilalla onkin tataarin kirjakielen historiassa ideologiväritteinen, enemmän tai vähemmän vakiintuneitten kirjakielivaihtoehtojen välinen taistelu. Koinee-tyyppisten *törkītelin* ja osmanin kannattajien voi katsoa kuuluvan turkkilaiskansojen yhteyden puolustajiin eli panturkisteihin, ja tiettyä yksittäistä kansaa varten luotavan, kansankieltä lähellä olevan kirjakielen kannattamisen voi tulkita länsieurooppalaisen nationalismin ja demokratian maihinnousuksi.⁸⁰ Toisaalta on selvää, että kunkin kirjakielivaihtoehdon sisään kätkeytyi väistämättä kysymys murre- tai muuntyyppisen kielipohjan määrittelystä. Tataarin murre-erot olivat kuitenkin niin pienet ja Kazanin asema tataarien keskuksena niin kiistanaton, että murrekiistaan ei näytä olleen aineksia. Uudehko laaja tataarin kielioppi toteaa, että tataarin kirjakieli pohjautui syntyessään kansan yleiseen puhemiehen, joka oli tuolloin reaalisesti olemassa »maaseutu- ja kaupunkikoineen» muodossa⁸¹. Tarkemmin määriteltynä nykyinen tataarin kirjakieli pohjautuu foneettiselta puoleltaan tataarin keskimur-

⁷⁴ Maksjutova 1976: 13–14, Tiškov (toim.) 1994: 105, 320, Boeschoten 1998: 7, 14; vrt. Berta 1998: 300, Décsy 1999: 236–240.

⁷⁵ Blank 1983: 466, Dowler 1995: 517.

⁷⁶ Bennigsen Broxup 1990: 279.

⁷⁷ Rorlich 1986: 72, 85, Bennigsen Broxup 1990: 279, Dowler 1995: 525.

⁷⁸ Venäjänkielisissä tataarien kirjoittamissa teoksissa vastaavaa myöhäistšagatailaista kielimuotoa nimitetään usein muinaistataarilaiseksi kirjakieleksi (*starotatarskij literaturnyj qzyk*, esim. Fasejev 1966: 812).

⁷⁹ Išberdin ym. 1989: 7, Strauss 1993: 565, Johanson 1998: 87.

⁸⁰ Vrt. Zakijev 1965: 12–17, Strauss 1993: 566.

⁸¹ Zakijev ym. 1995: 36.

teeseen (Kazanin tataariin), mutta morfologinen struktuuri oli lähellä länsi- eli mišääri-murretta⁸². Tätä uutta tataarin kirjakieltä alkoi 1900-luvun alussa käyttää myös baškiirien sivistyneistö, joten näillä kahdella kansalla oli lokakuun vallankumouksen koittaessa yhteinen kirjakieli.⁸³ Vuoden 1917 jälkeinen aika varmisti tataarin uuden kirjakielen voiton vaihtoehtoisista kirjakielimuodoista, jotka sisälsivät neuvostovallan kannalta vaarallisia panturkistisia kytköksiä ja olivat muutoinkin arkaistisina ja käyttäjiltään perusteellista kouluttautumista vaativina vaikeasti yhteen sovitettavia pikaista kirjakielen demokratisoimista vaativan vallankumoushengen kanssa. 1920-luvulta alkaen paneuduttiin uuden kirjakielen kehittämiseen ja normittamistyöhön.⁸⁴ Kun otetaan huomioon Stalinin aikaan liittyvät toistuvat ortografiauudistukset, baškiirin kirjakielen poliittisluonteinen eriyttäminen ja venäjän kielen aseman vahvistaminen tataariin nähden, voi kysyä merkitsivätkö vallankumouksen jälkeiset vuosikymmenet tataarille kulttuurikielenä pikemminkin taantumista kuin edistystä.⁸⁵

POLIITTISIN PÄÄTÖKSIIN KIRJAKIELEKSI EROTETTU BAŠKIIRI

Baškiiri eroaa tataarista lähinnä konsonantistoltaan ja sanastoltaan, joten lingvistisestä näkökulmasta kyse on murre-erosta⁸⁶. Baškiirien voimakas kansallistunto ja neuvostovallan turkkilaiskansoja kohtaan harjoittama hajota ja hallitse -politiikka johtivat kuitenkin siihen, että tataareille ja baškiireille perustettiin omat tasavallat (joiden rajat eivät suinkaan noudattaneet kansallisuusrajoja) ja baškiireille kehitettiin lisäksi oma kirjakieli⁸⁷.

Baškiirin kirjakielen syntyprosessi muistuttaa siltä osin mordvan kirjakielten luomista, että päätökset kielen käyttöön ottamisesta esimerkiksi kouluissa, lehdistössä ja hallinnossa tehtiin ennen kuin itse kirjakieli oli määritelty. Luonnollinen seuraus tästä oli suuri epäyhtenäisyys oikeinkirjoituksessa, ääntämisessä ja sanastossa. Koska kieli oli suurelta osin vielä tuntematon, tehtiin lukuisia murteenutkimusretkiä, joiden perusteella erotettiin päämurteet ja kuvattiin kieli. Kirjakielen pohjaksi valittiin itäinen murre, mutta päätös osoittautui ongelmalliseksi, sillä kyseistä murretta puhui vain alle 30 % kansasta. Koska murre oli suurimmalle osalle baškiireista outo, oli luonnollista, että päätöstä ei pystytty sellaisenaan toteuttamaan. Käytännössä kehitys johtikin siihen, että etelämurre nousi itäisen murteen rinnalle kirjakielen tukimurteeksi, ja nykyinen kirjakieli kehittyi näiden kahden murteen pohjalta. On huomattava, että kirjakieltä luotaessa baškiiri pyrittiin tietoisesti eriyttämään tataarista: kirjakielen pohjaksi tulivat sellaiset murteet, joissa oli vähiten tataarilaista vaikutusta, ja baškiirien purististen pyrkimysten yksi kohde oli tataarilaisuuksien poistaminen kielestä.⁸⁸ Kaksi kertaa tapahtunut kirjaimiston vaihto, ensin arabialaisesta latinalaiseen ja sitten kyrilliseen, aiheutti sen, että uuden kirjakielen normit piti käytän-

⁸² Berta 1998: 283.

⁸³ Išberdin ym. 1989: 131.

⁸⁴ Zakijev 1965: 17–18.

⁸⁵ Vrt. Zakijev ym. 1995: 36–37.

⁸⁶ Vrt. Juldašev (toim.) 1981: 5.

⁸⁷ Rorlich 1986: 136–138.

⁸⁸ Juldašev 1959a: 56–57, 1959b: 104, 107, Juldašev (toim.) 1981: 6–8, Išberdin ym. 1989: 241.

nössä luoda kolme kertaa. Morfologian ja syntaksin säännöt saatiin valmiiksi huomattavasti aikaisemmin kuin fonetiikan ja sanaston; perustavanlaatuisen kirjakielen kielioppi⁸⁹ julkaistiin vuonna 1948. Baškiirien kirjallisuus rajoittui vielä 1920-luvulla lyhyisiin kertomuksiin, mutta seuraavasta vuosikymmenten taitteesta lähtien alettiin julkaista laajempiakin teoksia.⁹⁰

Tataarin ja baškiirin yhteydessä törmäämme myös uudentyypisiin, edelleen jatkuviin kielitaisteluihin, joissa vastakkain ovat toisaalta eri kansalliskielet ja toisaalta kirjakieli ja paikallismurteet. Näihin liittyy se taistelu, jossa tataarin ja baškiirin rajavyöhykkeellä Baškiriassa sijaitsevia tataarin murteita pyritään baškiirilaitamaan kirjakielen avulla, sekä pyrkimys murteiden korvaamiseen yleiskielellä. Seuraavat venäjistä kääntämäni sitaatit ovat parikymmentä vuotta vanhasta baškiirin kieliopista:

[Baškiirin] kirjakielen tuntuva suotuisan vaikutuksen kohteena ovat nykyään kaikki Baškiirin autonomisen tasavallan alueella puhuttavat baškiirin murteet lukuun ottamatta luoteisia murteita, jotka entiseen tapaan ovat tataarin kirjakielen voimakkaassa vaikutuspiirissä ja jotka ovat sen myötä siinä määrin muuttuneet, että niiden kuuluminen nykyiseen baškiirien kansalliseen kieleen on, huolimatta kaikenlaisista perusteluista, hyvin kiistanalaista. Jotkin näistä murteista ovat kuitenkin baškiirin kirjakielen vaikutuspiirissä, mikä lopulta ilmeisesti saa ne, kuten muutkin baškiirin murteet, sulautumaan baškiirin kieleen.⁹¹

Baškiirin murteissa on jo suhteellisen pitkään ollut meneillään murteellisuuksien vaihtaminen baškiirin kirjakielen vastaaviin elementteihin, jotka ovat kaikkien murteiden puhujien yhtä hyvin tuntemia mutta joita ei käytetä läheskään yhtenäisesti. Murteellisia dubletteja käyttävät sitkeästi vain vanhemman polven jäsenet, etupäässä naiset; nuoret käyttävät niitä yleensä sporadisesti suullisessa kommunikaatiossa sen mukaan, mikä on heidän sivistyksellinen ja kulttuurinen tasonsa.⁹²

Tällaiset pyrkimykset eivät suinkaan ole ominaisia vain baškiireille, vaan ne kuvastavat toisaalta yhtenäiskielen prestiisiasemaa kansallisen identiteetin vahvistajana ja toisaalta neuvostokielitieteen ajatusta murre-erojen väistämättömästä tasoittumisesta, mikä lopulta sulauttaa paikallismurteet kansalliskieliin⁹³. Pyrkimyksessä korvata murteellinen puhe kirjakielenmukaisella kielellä voi nähdä periaatteellisen yhtymäkohdan siihen suomen puhekielen normittamispyrkimykseen, jota esiintyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa⁹⁴.

Sekä tataarin että baškiirin kirjakielen kehitys 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla voidaan nähdä lähtökohdiltaan poliittisena: arkaistisen kirjakielen ja puhekielen rinnakkaiselo ei enää ollut mahdollista uusien yhteiskunnallisten aatteiden vallitessa, ja neuvostohallinto käytti baškiirien kansallismielisyyttä hyväkseen hajottaessaan turkkilaiskansojen kielellistä ja kulttuurista yhteyttä. Vaikka baškiirin kirjakielen vallankumouksenjälkeisellä syntyprosessilla on ulkonaisia yhtymäkohtia mordvan kirjakielten kehityksen kanssa, sen lähtökohdat ovat joiltakin osin selvästi paremmat kuin mordvalla: se on *törkī teliin* liittyy-

⁸⁹ Dmitriev 1948.

⁹⁰ Juldašev 1959a: 57, Juldašev (toim.) 1981: 11–12, Išberdin ym. 1989: 201, 203.

⁹¹ Juldašev (toim.) 1981: 13.

⁹² Juldašev (toim.) 1981: 13, alaviite 29.

⁹³ Ks. esim. Gorski 1953: 97, Jegorov 1971: 54.

⁹⁴ Ks. Hakulinen ym. 1994: 187–188.

vän pitkän kirjallisen perinteen omaperäinen haara, ja lisäksi sen käyttöä tukee baškiirien vahva kansallinen itsetunto.

KOKOAVAA TARKASTELUA

Tarkasteleman kirjakielet poikkeavat toisistaan kehitysaikataulultaan. Tataarien käyttämän arkaistisen, kansallisuusrajat ylittävän kirjakielen historia ulottuu sata vuotta Agri-colaa edeltäneeseen aikaan, mutta puhuttua tataaria lähempänä olevaa kielimuotoa alettiin kehittää vasta 1800-luvulla, ja se vakiintui 1900-luvun alussa. Tšuvassien, udmurtien ja marien varhaisimmat kirjalliset muistomerkit ovat suunnilleen samanikäisiä, mutta tšuvassin kirjakielen kehitys oli 1900-luvulle siirryttäessä jo pitkällä, kun taas udmurtien ja marien kirjakielet olivat syntyvaiheessaan. Kaikkein nuorimpia käsitellyistä kirjakielistä ovat ersä ja mokša, jotka saavuttivat normitetun kirjakielen asteen lokakuun valankumouksen jälkeen, ja baškiirin kirjakieli, joka syntyi vasta vuoden 1917 jälkeen. Suomen kirjallinen viljely alkoi tataaria lukuun ottamatta useita satoja vuosia aikaisemmin kuin Volgan–Kaman alueen kielillä, ja 1900-luvun alussa suomen kirjakieltä voi jo luonnehtia vakiintuneeksi. Kriittinen aika suomen kirjakielen murrepohjan ja vakiintumisen kannalta sijoittui 50–100 vuotta aikaisemmaksi kuin Volgan–Kaman alueen kielillä.

Maantieteellinen, historiallinen, etninen ja aatteellinen konteksti oli Volgan–Kaman alueella aivan erilainen kuin Itämeren seudulla. Suomen tapauksessa puuttuvat kokonaan islamilaisen ja länsimaisen kulttuurin vastakkainasettelu sekä kommunistisen yhteiskunnan syntyminen ja sitä seurannut, joiltakin osin väkivaltainen kielen demokratisoimiskäytäntö. Samoin meiltä puuttuu kyrillisen, arabialaisen ja latinalaisen kirjaimiston välinen taistelu, joka Volgan–Kaman alueella kytkeytyi kulttuurien ja ideologioiden taisteluun. Suomen puhujien alue ei ole sijainnut vallanpitäjien, siis ruotsalaisten ja venäläisten, kielialueen sisässä, vaan se on nauttinut rajaseutuaseman eduista. Näin suomen kieli on tarkasteltuna aikana säästynyt ympäröivän toiskielisen väestön aiheuttamalta assimilaatiopaineelta. Suomen kielen alue on käytännöllisesti katsoen yhtenäinen, kun taas eräitä Volgan–Kaman alueen kieliä puhutaan toisistaan etäällä sijaitsevissa saarekkeissa. Kansallisen identiteetin suhteen tilanne on myös toinen: suomenruotsalaiset pitävät suomenkielisten kanssa suurimmaksi osaksi yhteisen kulttuuritaustan vuoksi itseään suomalaisina, mutta esimerkiksi Udmurtian tasavallassa asuva venäjää äidinkielenään puhuva ihminen tuskin on ensisijaiselta identiteetiltään udmurtialainen, saati venäjänkielinen udmurtti. Olennainen asiaan vaikuttava seikka on se, että Volgan–Kaman alueen suomalais-ugrilaiset ja turkkilaiset kansat eroavat venäläisistä paitsi kieleltään myös kulttuuriltaan ja alkuperäiseltä uskonnoltaan.

Suomalaisen nationalismin nousun ajankohta sopii yhteen yleiseurooppalaisen liikehdinnän kanssa, mutta turkkilaiskansoja lukuun ottamatta Volgan–Kaman alueen vähemmistökansojen kansallisuusliike nousi vasta 1900-luvun alussa. Tšuvassien ponnistelut oman kulttuurinsa kehittämiseksi alkoivat muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin, ja tataarien nationalismi liittyi olennaisesti 1800-luvun islamilaisiin reformiliikkeisiin. Suomessa kansallisuusaate sai kehittyä oloissa, joissa suomalaisten oikeus valtiolliseen autonomiaan, omaan kansanedustuslaitokseen ja omakielisiin kulttuuri-instituutioihin oli yleisesti tunnustettu, mutta Volgan–Kaman alueen kansoilta puuttui tarkasteltuna ajanjak-

sona reaallinen valtiollinen itsenäisyys. Volgan–Kaman seudulla paikallinen kansallisuus-
aate joutui konfliktiin ensin venäläisen nationalismin ja 1920-luvun lopulta alkaen neu-
vostokansojen kielten venäläistämistä ajaneen stalinistisen kommunismin kanssa. Suo-
messa kieli ei ole joutunut määrätietoisien ruotsalaistamis- tai venäläistämispolitiikan
kohteeksi. Ruotsin vallan aikana kansan puhekielenä käytetty suomi ja sivistyneistön kir-
jakielenä käyttämät ruotsi ja latina olivat funktionaalisesti niin selvästi eriytyneet, että kiel-
ten suhde ei päässyt nousemaan ongelmaksi, ja kansalliskieliä ihannoiva aatemaailman
pääsi vallalle vasta autonomian aikana. Tähän liittyvä latinan syrjäytyminen oppineiden
kielenä ruotsin ja suomen tieltä rinnastuu tataarien käyttämien koineetyyppisten *törkätelin*
ja osmanin väistymiseen kansankielen pohjalta kehitellyn kirjakielen tieltä. Tsaarin val-
lan aikainen venäläistämispolitiikka vaikutti Suomessa hallintokielen valintaan, mutta tällä
tuskin oli mitään merkitystä suomen kirjakielen kehitykselle. Suomesta puuttui lisäksi niin
suuri venäjänkielinen väestönosa, että venäjän vaikutus olisi ulottunut kaksikielisten kir-
joittajien kautta suomen kirjakieleen. Vastaavaa ruotsin vaikutustahan kyllä esiintyi, ja
purismi keskittyikin Suomessa torjumaan svetisismejä.

Koululaitoksen kehittymisen kannalta luterilaiset ja muslimit ovat olleet paremmassa
asemassa kuin ortodoksit: suomalaisilla, tataareilla ja baškiireilla oli vanhastaan järjes-
telmällistä lukutaidon opetusta, mutta muiden kansojen tapauksessa sitä alettiin organi-
soida vasta 1800-luvun lopulla, ja omakielisen koululaitoksen voimakas kehittäminen
tapahtui vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen.

Suomen murre-erot ovat moneen Volgan–Kaman alueen kieleen verrattuna suurehkot,
mutta kirjakielen rauhallinen, poliittisista äkkimuutoksista vapaa kehitys mahdollisti kai-
kille suomalaisille yhteisen kirjakielen synnyn. Volgan–Kaman alueella toisistaan huomaa-
tavasti eroaville murteille luotiin yleensä omat kirjakielet, eivätkä myöhemmät ponniste-
lut kirjakielitraditioiden yhdistämiseksi yleensä tuottaneet tulosta. Olennaisena syynä ti-
lanteen syntyyn oli ortodoksilähetystyöntekijöiden tapa julkaista uskonnollisia käännök-
siä useilla murteilla⁹⁵. Volgan–Kaman alueella kirjakielten kehitys ei useimmissa tapauk-
sissa ollut rauhallista eikä tasaista, sillä kielet joutuivat poliittisten ja etnisten intohimo-
jen kohteeksi. Kirjakieltä koskevat päätökset tehtiin usein kollektiivisesti ja pikaisesti, ja
niitä seurannut kehitys oli usein käytännössä hallitsematonta. Vielä vakiintumattomat
Volgan–Kaman alueen kirjakielet jouduttiin oikeastaan luomaan useita kertoja, sillä kom-
munistista vallankumousta edeltänyt julkaisutuotanto ei sisällöltään sopinut uusien hal-
litsijoiden aatemaailmaan, ja vallankumouksellinen innostus sai aikaan aikaisemman ke-
hityksen väheksymistä. Sellaisetkin Volgan–Kaman seudun kirjakielet, jotka olivat jo suh-
teellisen pitkälle normittuneet, joutuivat toistuvien ortografiauudistuspyrkimysten ja ve-
näjän asemaa korostavan kielipolitiikan kouriin. Etupäässä myönteisenä vallanku-
mouksenjälkeisen ajan vaikutusta voi pitää vain niiden kirjakielten kohdalla, jotka tuol-
loin saivat alkunsa, mutta näissäkin tapauksissa kehitystä sääтели olennaisesti neuvosto-
vallan hajota ja hallitse -politiikka.

Jos tarkastellaan sitä historian vaihetta, jossa kansallinen sivistyneistö ei vielä ole ot-

⁹⁵Tässä yhteydessä voi pohtia, olisiko tilanne muuttunut paremmaksi, jos tsaari olisi 1800-luvun puolenvälin
jälkeen hyväksynyt murre-eroja tasoittavaan kirjakieleen tottuneiden suomalaisten lähetysaarnajien aikeen
tehdä työtä sukukansojen parissa. Venäläisten kirkonmiesten kieliasenteisiin vaikutti ortodoksisen kirkon piirissä
vallitseva diglossia, jossa liturgisena kielenä oli arkaistinen kirkkoslaavi, mikä vähensi kaikkien kansankiel-
ten, myös venäjän, merkitystä kirkon toiminnassa.

tanut kirjakielen kehittämistä hallintaansa, niin julkaistun kirjallisuuden murrepohjan kannalta keskeisin seikka on se, mistä suunnasta käsin kirjakielen luomiseksi tehtävää toimintaa harjoitetaan. Esimerkiksi marien 1700-luvun materiaalissa olivat hyvin edustettuina Nižni Novgorodin lähellä puhuttavat murteet, kun taas 1800-luvun lopulla käännöstoiminnan keskuksiksi oli noussut niittymurteiden lähistöllä sijaitseva Kazan, mikä johti näiden murteiden aseman vahvistumiseen. Suomessa kirjakielen kehittäminen siirtyi jo varhain suomea äidinkielenään puhuvien tehtäväksi. Kieleen liittyvän toiminnan keskuksina toimivat ainakin Turku ja Viipuri, joista jälkimmäisen asema ei kuitenkaan koskaan noussut niin vahvaksi, että murrepohja olisi sen vaikutuksesta missään vaiheessa muuttunut itämurteiseksi⁹⁶.

Murrepohjan käytännön tarpeista johtuvaa määräytymistä aktiviteettikeskusten mukaan ei voi vielä kutsua murteiden taisteluksi, jolla tarkoitan eri murteiden kannattajien tietoista toimintaa kirjakielen pohjan kehittämiseksi. Varsinaiset murretaistelut alkoivat Volgan–Kaman alueen kansoilla tataareja lukuun ottamatta vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen. Tataarien tapauksessa kiistaa ei syntynyt eri murteiden vaan vaihtoehtoisten kirjakielten kannattajien välille, ja murteiden asema jäi toissijaiseksi kysymykseksi. Suomessa murteiden taistelu tapahtui useamman vuosikymmenen kuluessa, ja keskustelijoina olivat lähinnä kielentutkijat ja sanomalehtien toimittajat. Volgan–Kaman alueella murtekiistoihin osallistui neuvostovallan aikana paljon henkilöitä, joiden tarkoituksiperät olivat poliittiset tai kapean nationalistiset ja joilla ei välttämättä ollut käsitystä kirjakielen ja sen syntyprosessin luonteesta. Toisaalta murretaistelun lopputulos saattoi myös Volgan–Kaman alueella olla onnistunut, kuten tšuvassin ja udmurtin tapauksessa, mutta tällöin murteiden taistelua oli kuitenkin jo edeltänyt pitkäkökö murteiden välisiä eroja tasoittava kehitys.

Teoreettisesti ideaalinen kirjakielen murrepohja on sellainen, että kirjakieli perustuu kansan enemmistön käyttämään murteeseen, joka on kaikkien murteiden puhujien ymmärrettävissä ja jota puhutaan alueen maantieteellisessä, taloudellisessa, henkisessä ja hallinnollisessa keskuksessa⁹⁷. On kuitenkin otettava huomioon se, että Volgan–Kaman alueen suomalais-ugrilaiset ovat tyypillisesti maaseutuväestöä, ja kaupungeissa enemmistönä ovat venäläiset. Näin ollen käytännöllisenä tavoitteena voitaisiin pitää sitä, että kirjakielen pohja heijastaa riittävästi aluekeskuksen läheisyydessä puhuttavia elinvoimaisia murteita. Suhteellisen lähellä tätä tavoitetta ovat tšuvassi ja udmurtti. Marien pääkaupungin Joškar-Olan ympäristössä puhuttu murre eroaa jonkin verran siitä niittymarin murteesta, joka on kirjakielen pohjana⁹⁸, mutta olennaista on, että kieli ei eroa merkittävästi niiden seutujen murteesta, jotka tuottavat eniten vaikuttajia Marin tasavallan kulttuurielämään. Mordvalaisilla ei hajanaisen asutuksensa vuoksi ollut vielä 1920-luvun alussa edes selvää keskusta, minkä vuoksi heidän sivistysasioitaan koskevia kokouksia järjestettiin niillä eri alueilla, joilla oli mordvalaisasutusta, ja keskeisimmäksi konferenssikaupungiksi tuli Moskova⁹⁹. Mordvalaisten tasavallan pääkaupunki Saransk sijaitsee mokšalais- ja ersäläisalueiden välisellä venäläisvyöhykkeellä. Niitä murteita, joihin mordvan kaksi kirjakieltä perustuvat, puhutaan Mordvan tasavallan alueella, mitä voi pitää hallinnollisen ja

⁹⁶ Vrt. Häkkinen 1994: 440, 445.

⁹⁷ Vrt. Dešerijev 1958: 34–35; 1983: 406–407.

⁹⁸ Ivanov 1981: 28–43.

⁹⁹ Kreindler 1985: 245.

kielellisen tason sopusointuna. Tataarien tapauksessa on luonnollista, että kirjakielen pohjaksi nousi Kazanin ympäristössä puhuttu murre, sillä Kazan oli paitsi kansainvälisesti merkittävä kulttuurikeskus myös tataariväestön vanha pääkaupunki. Baškiirit valitsivat alun perin kirjakielensä murrepohjaksi itämurteen, jota puhui vähemmistö kansasta ja joka ei myöskään ollut baškiirien tasavallan alueella puhutuista murteista maantieteellisesti keskeisin, mikä johtikin vaikeuksiin toteuttaa tehty murrepohjapäätös. Itämurteen rinnalle kirjakielen tukimurteeksi käytännössä noussut etelämurre sen sijaan on lähempänä ideaalista pohjamurretta, ja baškiirien pääkaupunki Ufa sijaitsee tämän murteen vaikutuspiirissä¹⁰⁰. Suomessa kaupunkiväestö ei eronnut etnisesti yhtä suurella määrällä maaseutuväestöstä kuin Volgan–Kaman alueella. Suomen kohdalla mereen rajautuva maantieteellinen asema aiheutti sen, että rannikkoseudut olivat kaupankäynnin ja sen myötä myös hallinnon kannalta keskeisempiä kuin sisämaa. Näin ollen suomen vanhan kirjakielen talouselämän, hallinnon ja henkisen elämän keskuksia myötäilevästä murrepohjasta tuli maan koko väestöä ajatellen vinoutunut. Myöhemmin nyky-suomi pyrittiin rakentamaan tietoisesti sellaiseksi, että se olisi kaikkien murteiden puhujien ymmärrettävissä, mutta voi kysyä vaikuttiko ymmärrettävyyteen enemmän kirjakielen muotojen usein korostettu täydellisyys ja säännöllisyys vai se luterilainen traditio, joka oli pitkän ajan kuluessa totuttanut savolaisetkin lukemaan länsimurteista tekstiä.

Olen edellä kuvannut vertailevasta näkökulmasta kahdeksan Volgan–Kaman alueen kirjakielen ja suomen kirjakielen syntyä murteista. Olen pyrkinyt tuomaan esille erilaisia ratkaisuja ja niihin johtaneita syitä. Keskeisimpiä kehitystä ohjaavia tekijöitä on ollut kansallisuusaatteen — jonka variaatio leniniläinen kansallisuuspolitiikkakin on — tunteenomaisen ja konflikteja siirtävä suhtautuminen kieleen. Nationalistinen asenne tekee kielestä automaattisesti osan politiikkaa, jolloin pohjimmiltaan funktionaalista välineestä, kirjakiielestä, tulee tavoitellun prestiisin ilmentäjä ja jolloin edellytykset kirjakielen kehitykseen ovat pitkälti samat kuin paikallisen kansallisuusliikkeenkin. Jos kansa ei ole poliittisesti voimakas, se voi kirjakielineen menestyä vain sopivissa olosuhteissa, joista ovat saaneet nauttia esimerkiksi suomalaiset ja tšuvassit. ■

LÄHTEET

- Alfavit 1938 = *Алфавиты и орфографии марийских языков (лугово-восточного и горно-марийского)*. Йошкар-Ола: Маргосиздат.
- ALLWORTH, EDWARD 1983: The search for group identity in Turkistan, March 1917–September 1922. – *Canadian-American Slavic Studies* 17 s. 487–502.
- Ašmarin 1898 = Н. И. Ашмарин: *Материалы для исследования чувашского языка*. Казань.
- 1903 = Н. И. Ашмарин: *Опыт исследования чувашского синтаксиса I*. Казань.
- 1928–1951 = Н. И. Ашмарин: *Словарь чувашского языка 1–17*. Казань–Чебоксары.
- BARTENS, RAJA 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran

¹⁰⁰ Ks. Maksjutovan (1976: 13) ja Rudenkon (1955) murrekarttoja.

- ran toimituksia 232. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BENNIGSEN BROXUP, MARIE 1990: Volga Tatars. – Graham Smith (toim.), *The nationalities question in the Soviet Union* s. 277–289. London: Longman.
- BENZING, JOHANNES 1964: Die tschuwaschische Literatur. – L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz & H. Scheel (toim.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* s. 841–861. Tomus secundum. Wiesbaden: Franz Steiner.
- BERTA, ÁRPÁD 1998: Tatar and Bashkir. – *Johanson & Csató (toim.)* s. 282–300.
- BLANK, STEPHEN 1983: National education, church and state in tsarist nationality policy: the Il'minskii system. – *Canadian-American Slavic Studies* 17 s. 466–486.
- BOESCHOTEN, HENDRIK 1998: The speakers of Turkic languages. – *Johanson & Csató (toim.)* s. 1–15.
- Bokarev & Dešerijev (toim.) 1959 = Б. А. Бокарев & Ю. Д. Дешериев (toim.), *Младописьменные языки народов СССР*. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Bubrih 1992 = Д. В. Бубрих: Из результатов работ удмуртской лингвистической экспедиции 1929 г. – В. К. Кельмаков (toim.), *Вопросы диалектологии и истории удмуртского языка* s. 3–28. Сборник научных трудов. Ижевск: Российская Академия Наук, Уральское отделение, Удмуртский институт истории, языка и литературы.
- CLARK, LARRY 1998: Chuvash. – *Johanson & Csató (toim.)* s. 434–452.
- COULMAS, FLORIAN 1989: Language adaptation. – F. Coulmas (toim.), *Language adaptation* s. 1–25. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRISP, SIMON 1989: Soviet language planning 1917–53. – M. Kirkwood (toim.), *Language planning in Soviet Union* s. 23–45. London: Macmillan.
- DÉCSY, GYULA 1999: Arv. kirjasta Frank Allen 1998: Islamic historiography and 'Bulghar' identity among the Tatars and Bashkirs of Russia. – *Eurasian Studies Yearbook* 71 s. 236–240.
- Dešerijev 1958 = Ю. Д. Дешериев: *Развитие младописьменных языков народов СССР*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР.
- 1983 = Ю. Д. Дешериев: Из советского опыта планирования развития национальных языков. – I. Fodor & C. Hagège (toim.), *Language reform. History and future. Vol. 1* s. 401–433. Hamburg: Buske.
- Dmitrijev 1948 = Н. К. Дмитриев: *Грамматика башкирского языка*. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР.
- DOWLER, WAYNE 1995: The politics of language in non-Russian elementary schools in the Eastern Empire, 1865–1914. – *Russian Review* 54 s. 516–538.
- DUGÁNTSY, MÁRIA 1999: *Eposet Sijazjar. Literaturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet*. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
- Dzjuina 1976 = К. Н. Дзюина: Развитие удмуртского книгоиздательства в первые годы после революции и в восстановительный период. – *Vahrušev um. (toim.)* s. 75–82.
- Fasejev 1966 = Ф. С. Фасеев: Краткий грамматический справочник татарского языка. – *Татарско-русский словарь* s. 807–863. Москва: Советская энциклопедия.

- Feoktistov 1959 = А. П. Феокистов: Мордовские языки. – *Vokarev & Dešerijev (toim.)* s. 424–438.
- 1976 = А. П. Феокистов: *Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков (ранний период)*. Москва: Наука.
- FERGUSON, CHARLES A. 1968: Language development. – J. A. Fishman, J. Das Gupta & C. A. Ferguson (toim.), *Language problems of developing nations*. New York.
- GOLDEN, PETER B. 1992: *An introduction to the history of the Turkic peoples*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gorski 1953 = С. П. Горский: Краткая история чувашской орфографии. – *Записки, Выпуск VII* s. 92–100. Чебоксары: Научно-исследовательский институт языка, литературы и истории.
- 1959 = С. П. Горский: *Очерки по истории чувашского литературного языка дооктябрьского периода*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.
- Gorškov ym. 1990 = А. Е. Горшков, И. П. Павлов & В. А. Прохорова (toim.), *Современный чувашский язык. Том I*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.
- NAKULINEN, AULI ym. 1994: *Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja*. Helsinki: Opetusministeriö.
- NAKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- 2000: Idiomin määritelmää. – E. Lähdemäki & Y. Bertills (toim.), *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000* s. 1–15. Åbo: Åbo Akademis tryckeri.
- Išberdin ym. 1989 = Э. Ф. Ишбердин, Р. Х. Халикова, И. Г. Галяутдинов & З. Г. Ураксин: *Очерки истории башкирского литературного языка*. Москва: Наука.
- Ivanov 1929 = П. И. Иванов: Состояние научно-исследовательской работы в ЧАССП и пути дальнейшего ее развития. – *Первый всечувашский краеведческий съезд. Тезисы докладов и резолюции*. Чебоксары: Издание О-ва Изучения Чувашского Края.
- Ivanov 1975 = И. Г. Иванов: *История марийского литературного языка*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.
- 1981 = И. Г. Иванов: *Марий диалектологий*. Йошкар-Ола: Марий государственный университет.
- IVANOV, IVAN – MOISIO, ARTO 1998: *Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 57. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Jakovlev 1992 = Иван Яковлев: *Духовное завещание чувашскому народу*. Чебоксары: Научно-исследовательский институт языка, литературы, истории и экономики.
- 1997 = И. Я. Яковлев: *Моя жизнь: воспоминания*. Москва: Республика.
- Jegorov 1971 = В. Г. Егоров: *Современный чувашский литературный язык в сравнительно-историческом освещении*. Второе, исправленное издание. Чебоксары: Чувашкнигоиздат.

▷

- Jermakov 1976 = Ф. К. Ермаков: Характеристика дореволюционных удмуртских изданий. – *Vahrušev ym. (toim.)* s. 83–87.
- JOHANSON, LARS 1998: The history of Turkic. – *Johanson & Csató (toim.)* s. 81–125.
- JOHANSON, L. – CSATÓ, É. Á. (toim.) 1998: *The Turkic languages*. London: Routledge.
- Juadarov 1997 = К. Г. Юадаров: *Горномарийский язык*. Йошкар-Ола.
- Juldašev 1959a = А. А. Юлдашев: Башкирский язык. Чувашский язык. – *Vokarev & Dešerijev (toim.)* s. 56–72, 182–192.
- 1959b = А. А. Юлдашев: К проблеме формирования башкирского национального языка. – К. З. Ахмеров, Т. М. Гарипов, А. Н. Киреев, А. И. Харисов & А. А. Юлдашев (toim.), *Вопросы башкирской филологии*. Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- (toim.) 1981 = А. А. Юлдашев (toim.), *Грамматика современного башкирского литературного языка*. Москва: Наука.
- Kanjukova 1965 = А. С. Канюкова: *Чувашская диалектология*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.
- KAPPELER, ANDREAS 1982: *Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Köln: Böhlau.
- Karakulov 1987 = Б. И. Каракулов: *Диалектная основа удмуртского литературного языка*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Академия Наук СССР.
- KELMAKOV, VALENTIN – HÄNNIKÄINEN, SARA 1999: *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Apuneuvoja suomalais-ugrilaiden kielten opintoja varten XIV*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1999: *Development of Mordvin definite conjugation*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 233. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KIRKWOOD, MICHAEL 1989: Language planning: some methodological preliminaries. – M. Kirkwood (toim.), *Language planning in Soviet Union* s. 1–22. London: Macmillan.
- Koljadenkov 1955 = М. Н. Коляденков: Образование и пути развития мокшанского и эрзянского литературных языков. – *Материалы научной сессии по вопросам мордовского языкознания. Часть первая. Доклады* s. 59–87. Саранск: Мордовское книжное издательство.
- KREINDLER, ISABELLE T. 1977: A neglected source of Lenin's nationality policy. – *Slavic Review* 36 s. 86–100.
- 1979: Nikolai Il'minskii and language planning in nineteenth-century Russia. – *International Journal of the Sociology of Language* 22 s. 5–26.
- 1985: The Mordvinian languages: a survival saga. – I. T. Kreindler (toim.), *Sociolinguistic perspectives on Soviet national languages* s. 237–264. Berlin: Mouton.
- KRUEGER, JOHN R. 1961: *Chuvash manual*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 7. The Hague: Indiana University.
- 1985: Remarks on the Chuvash language: past, present and future. – I. T. Kreindler (toim.), *Sociolinguistic perspectives on Soviet national languages* s. 265–274. Berlin: Mouton.
- Kurbatov ym. 1969 = Х. Р. Курбатов, Л. Т. Махмутова, Л. П. Смолякова & Э. Р. Тенишев (toim.), *Современный татарский литературный язык*.

- Москва: Наука.
- Kuzejev (toim.) 1985 = Р. Г. Кузеев (toim.), *Народы Поволжья и Приуралья. Историко-этнографические очерки*. Москва: Наука.
- LALLUKKA, SEPPO 1990: *The East Finnic minorities in the Soviet Union. An appraisal of the erosive trends*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, ser. B, tom. 252. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Lytkin 1959 = В. И. Лыткин: Пермские языки. – *Vokarev & Dešerijev (toim.)* s. 410–423.
- Maksjutova 1976 = Н. Х. Максютова: *Восточный диалект башкирского языка (в сравнительно-историческом освещении)*. Москва: Наука.
- MIKOLA, TIBOR 1975: *N. Witsens Berichte über die uralischen Völker*. *Studia Uralo-Altaica VII*. Szeged: Attila József University.
- Pozdejev 1976 = П. К. Поздеев: Удмуртские фольклористические сведения и материалы в письменных источниках XVIII века. – *Vahrušev um. (toim.)* s. 116–119.
- RAAG, RAIMO 1999: One plus one equals one: the forging of Standard Estonian. – *International Journal of the Sociology of Language* 139 s. 17–38.
- Rezoljutsija 1929 = Резолюция по докладу Ф. Т. Тимофеева. – *Первый всечувашский краеведческий с'езд. Тезисы докладов и резолюции* s. 91–92. Чебоксары: Издание О-ва Изучения Чувашского Края.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–64.
- RORLICH, A.-A. 1986: *The Volga Tatars. A profile in national resilience*. Stanford: Hoover Institution.
- Rudenko 1955 = С. И. Руденко: *Башкиры. Историко-этнографические очерки*. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Sergejev 1996 = О. А. Сергеев: *Истоки марийской письменности. Историко-лингвистический анализ рукописных памятников марийского языка XVIII–XIX веков*. Käsikirjoitus.
- STRAUSS, J. 1993: Language modernization — the case of Tatar and Turkish. – *Central Asian Survey* 12 s. 565–577.
- Tarakanov 1998 = И. В. Тараканов: Возникновение, развитие удмуртского литературного языка и пути обогащения его лексики в современную эпоху. – *Бюллетень 1* s. 108–117. Ижевск: Республиканская термино-орфографическая комиссия по удмуртскому языку при Председателе Государственного Совета Удмуртской Республики.
- Timofejev 1929 = Ф. Т. Тимофеев: Современный чувашский литературный язык и терминология. – *Первый всечувашский краеведческий с'езд. Тезисы докладов и резолюции* s. 40–44. Чебоксары: Издание О-ва Изучения Чувашского Края.
- Tiškov (toim.) 1994 = В. А. Тишков (toim.), *Народы России. Энциклопедия*. Москва: Большая Российская Энциклопедия.
- Tsygankin (toim.) 1980 = Д. В. Цыганкин (toim.), *Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология*. Саранск: Мордовский государственный университет.
- Uvarov 1976 = А. Н. Уваров: Первые книги для чтения и начало развития

- удмуртской литературы. – *Vahrušev ym. (toim.)* s. 120–125.
- Vahrušev 1975 = В. М. Вахрушев: К вопросу о формировании и развитии удмуртского литературного языка. – В. М. Вахрушев (toim.), *Вопросы удмуртского языка. Выпуск III* s. 42–55. Ижевск: Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка.
- 1976 = В. М. Вахрушев: Формирование и развитие удмуртского литературного языка. – *Vahrušev ym. (toim.)* s. 37–43.
- Vahrušev ym. (toim.) 1976 = В. М. Вахрушев ym. (toim.), *200 лет удмуртской письменности*. Ижевск: Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка.
- Zaharov 1936 = Е. Захаров: Языковое строительство Чувашии. – *Революция и национальности 9* s. 67–71.
- Zakijev 1965 = М. З. Закиев: Некоторые вопросы развития татарского литературного языка. – М. З. Закиев (toim.), *Вопросы татарского языкознания. Книга 2-я* s. 5–37. Казань: Издательство Казанского университета.
- Zakijev ym. 1995 = М. З. Закиев, Ф. А. Ганиев & К. З. Зиннатуллина (toim.), *Татарская грамматика. В трех томах. I том*. Казань: Академия наук Татарстана, Институт языка, литературы и истории.

Kirjoittajan osoite (address):

Volgalaiskielten tutkimusyksikkö, Fennicum, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *luutonen@utu.fi*

INARINSAAMEN KIELEN VUOSISADAT

—
MARJA-LIISA OLTUIS

INARINSAAMEN PUHUMA-ALUE JA MURTEET

Inarinsaame on yksi Suomen kolmesta saamelaiskielestä pohjois- ja koltansaamen lisäksi. Sen puhuma-alue keskittyy pääasiassa Inarinjärven rannoilla sijaitseviin kyliin — lähinnä Ivaloon, Inariin, Kaamaseen, Partakkoon ja Nelliiniin (ks. karttaa s. 569). Pieni osa kielen puhujista asuu varsinaisen puhuma-alueen ulkopuolella.

20 viime vuoden aikana inarinsaamen puhujamäärä on laskenut jyrkästi. Sen puhujamääräksi arvioitiin vielä 1980-luvun alussa noin 450 henkeä (ks. Korhonen 1981: 18). Hieman myöhemmin uusi arvio osoitti puhujien määräksi noin 400 (esim. Olthuis 1995: 146),